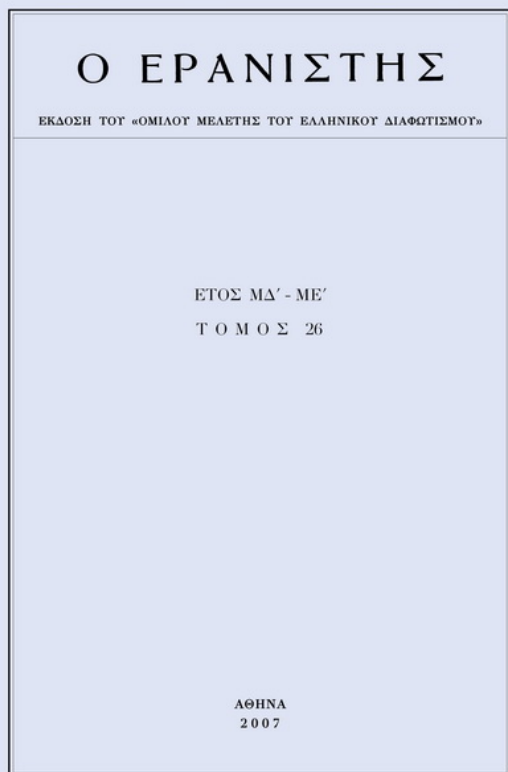

The Gleaner

Vol 26 (2008)

**Παρεμβάσεις του Κοραή στα μουσικά πράγματα
και τη μουσική αγωγή των Ελλήνων**

Εμμ. Ν. Φραγκίσκος

doi: [10.12681/er.70](https://doi.org/10.12681/er.70)

To cite this article:

Φραγκίσκος Ε. Ν. (2008). Παρεμβάσεις του Κοραή στα μουσικά πράγματα και τη μουσική αγωγή των Ελλήνων. *The Gleaner*, 26, 175–210. <https://doi.org/10.12681/er.70>

ΠΑΡΕΜΒΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΚΟΡΑΗ ΣΤΑ ΜΟΥΣΙΚΑ ΠΡΑΓΜΑΤΑ ΚΑΙ ΤΗ ΜΟΥΣΙΚΗ ΑΓΩΓΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

I

«Ἡ περὶ τῆς σημερινῆς μουσικῆς ἡμῶν ἔρευνα
εἶναι πρᾶγμα ἀξιόλογον» (1815)

ΤΟΥΣ ΠΡΩΤΟΥΣ ΜΗΝΕΣ ΤΟΥ 1815 ΦΑΙΝΕΤΑΙ ΠΩΣ εἶχαν φτάσει εἰδήσεις στὴ Βιέννη ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη μὲ ἀποδέκτη τὸν λόγιο ἔμπορο Ἀλέξανδρο Βασιλείου, τὸν στενότερο φίλο τοῦ Κοραῆ καὶ διαχειριστὴ τῶν ἐκδοτικῶν του ὑποθέσεων, ὅτι κάποια κίνηση σημειωνόταν στὸ περιβάλλον τοῦ Πατριαρχείου ἀπὸ εἰδήμονες τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ποὺ εἶχε στόχο τὴν ἐπιστημονικὴ διερεύνηση τῆς καταγωγῆς, τῆς ἐξέλιξης καὶ τῆς μορφολογίας τοῦ συστήματός της. Αὐτὲς ἡ περίπου αὐτὲς τὶς πληροφορίες θεώρησε ὁ Ἀλ. Βασιλείου ὅτι ἄξιζε νὰ διαβιβάσει στὸν Κοραή, εὐαίσθητο ἀκροατὴ κάθε εἰδησης ἀπὸ τὸ χῶρο τῆς παιδείας, καὶ εἶναι κρίμα ποὺ τὸ γράμμα του τῆς 5ης Μαρτίου, ὅπως συμβαίνει ἄλλωστε καὶ μὲ τὰ ὑπόλοιπα γράμματα τόσο τὰ δικὰ του ὅσο καὶ τῶν περισσότερων ἐπιστολογράφων τοῦ χιῶτη σοφοῦ, καταστράφηκε ἀπὸ τὸν ἀποδέκτη τους καὶ ἔτσι δὲν γνωρίζουμε τίς λεπτομέρειες μὲ τίς ὁποῖες ἀσφαλῶς περιγράφονταν τὸ γεγονός. Ὁ Κοραὴς στὴν ἀπάντησή του τῆς 4ης Ἀπριλίου, ἀφοῦ σχολίαζε διάφορα ἄλλα θέματα σχετικὰ μὲ πρόσωπα καὶ πράγματα ποὺ θίγονταν στὴν ἐπιστολὴ τοῦ φίλου του ἢ ἔδινε ὁδηγίες γιὰ τὰ οἰκονομικὰ τῶν ἐκδόσεών του, στεκόταν μὲ ἰδιαίτερη ἐπιμονὴ στὸ σημεῖο μὲ τὴν κοινοποίηση τῶν νέων γύρω ἀπὸ τὴν ὑπόθεση τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς.¹

Μιὰ πρώτη νύξη τοῦ θέματος τῆς ἐνότητος αὐτῆς βλ. στὴ μελέτη «Ἡ ἔρευνα ὡς ἐπιστημονικὸς ὅρος στὸν Ἀδαμάντιο Κοραή», *Ὁ Ἑρμηνεύτης* 22 (1999), 153-154. Ἡ παρούσα ἐργασία, περισσότερο ἀναλυτικὴ, ἔχει μιὰ μόνη φιλοδοξία, νὰ θεωρηθεῖ συμπληρωματικὴ τῶν συμβολῶν γύρω ἀπὸ τὸ θέμα τοῦ «Μεγάλου Θεωρητικοῦ τῆς Μουσικῆς» τοῦ Χρυσάνθου τοῦ ἐκ Μαδύτων τίς ὁποῖες ἔχουν δημοσιεύσει ἔγκυροι μελετητὲς τῆς νεοελληνικῆς μουσικῆς, ὅπως οἱ Μανόλης Χατζηγιακουμῆς, Καίτη Ρωμανοῦ, Χάρης Ξανθοῦδάκης, Γιάννης Πλεμμένος καὶ Γ. Ν. Κωνσταντίνου.

1. *Ἀδαμάντιος Κοραῆς, Ἀλληλογραφία*, τ. Γ', Ἀθήνα, ΟΜΕΔ, 1979, σ. 404-406.

Προφανώς ο συνήθης σκεπτικισμός του κατά πόσο ο βαθμός επί-στημοσύνης του ανθρώπινου δυναμικοῦ ποῦ εἶχε ξεκινήσει νὰ ἀσχολεῖται μὲ τὴν ἔρευνα θὰ μπορούσε νὰ φέρει εἰς πέρας τὸ ἐγγείρημα, εἶχε παρ-μεριστεῖ. Ἀντίθετα διαισθανόμενος ὅτι ὑπῆρχαν σοβαρές προϋποθέσεις γιὰ τὴν προώθηση τοῦ ἐρευνητικοῦ σχεδίου ἐνθάρρυνε τὴν προσπάθεια, προθυμοποιήθηκε μάλιστα νὰ προσφέρει καὶ ὁ ἴδιος τὰ φῶτα του, ὅχι ὡς μουσικὸς — ἄλλωστε ὁμολογοῦσε τὴν ἐλλιπὴ μουσικὴ μόρφωσή του — ἀλλὰ ὡς ἐρευνητὴς τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας ποῦ τὴν ἔνωσαν παράλλη-λες ἱστορικὲς τύχες μὲ τὴ μουσικὴ τοῦ ὑπόδουλου γένους του, ὡς λόγιος μὲ εὐχέρεια ἐνημέρωσης πάνω στοὺς τίτλους βασικῶν δημοσιευμάτων ποῦ κυκλοφοροῦσαν σχετικὰ μὲ τὴν τέχνη τῆς μουσικῆς (βιβλιοθῆκες τοῦ Πα-ρισιοῦ, βιβλιοπωλικοὶ κατάλογοι κλπ.) καὶ βέβαια ὡς κλασικὸς φιλόλο-γος, γνώστης τῆς βιβλιογραφίας γιὰ τὰ σωζόμενα μουσικὰ συγγράμμα-τα τῆς ἀρχαιότητος — κάποια μάλιστα ἀπὸ αὐτὰ δὲν ἀποκλείεται νὰ βρί-σκονταν στὰ ράφια τῆς βιβλιοθήκης του. Μὴν ξεχνᾷμε ὅτι στὴν «Ἀνθο-λογία» του, τὸ σημειωματάριο ποῦ κρατοῦσε στὴ Σμύρνη καὶ στὸ Μον-πελλιὲ τὰ χρόνια 1780-1785 καταγράφοντας ἀποσπάσματα ἢ παραπέ-μποντας σὲ θέματα ποῦ τὸν ἐνδιέφεραν ἀπὸ τὸν κύκλο τῶν διαβασμάτων του, οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς θὰ εἶναι ἡ πηγὴ ἀπ' ὅπου θὰ ἀπανθίσει μαρτυ-ρίες γιὰ τὴ μουσικὴ² καὶ ἀργότερα, στὰ προλεγόμενα τῶν ἐκδόσεών του, πάλι στὰ ἀρχαῖα κείμενα θὰ προσφύγει γιὰ νὰ καταδείξει, μέσω τῶν ἐν-νοιῶν τῆς ἁρμονίας καὶ τῆς ἡδύτητας ποῦ αὐτὴ γεννάει, τὴ συνάφεια τῆς μουσικῆς μὲ τὴν ἀνθρωπιστικὴ παιδεία, μιὰ ἀρετὴ (λέξη ὁμόρριζη τῆς ἁρμονίας) ποῦ ἡμέρωνε τὰ ἔθνη ὅπως ἡ μουσικὴ πράννε τίς ψυχές.³ Ἀλλὰ καὶ ὡς συγγραφέας ποῦ κατεῖχε στὴ θεωρίαν καὶ στὴν πράξη τὴν τέχνη τοῦ γράφειν γνώριζε καλὰ πῶς ὁ ρυθμὸς τοῦ λόγου εἶχε ἄμεση σχέση μὲ τὴν κίνηση τῆς μουσικῆς. Τὰ σχόλιά του λίγο καιρὸ πρὶν γιὰ τὸ γλωσ-σικὸ ὕφος τῶν ἀρχαῖστων ἐμπεριεῖχαν ἀκριβῶς τὸ ἀπόσταγμα τῶν ἀντι-

2. Κ. Θ. Δημαράς, «Τὰ νεανικὰ χρόνια τοῦ Κοραΐ. Ἡ “Ἀνθολογία” του», *Ἱστο-ρικὰ Φροντισματα. Β'*, Ἀδαμάντιος Κοραΐς, Ἀθήνα, Πορεία, 1996, σ. 15 (α' δημοσί-ευση στὸ *Ἀφιέρωμα εἰς Κ. Ι. Ἀμαντον*, Ἀθήνα 1940). Ὁ συγγραφέας ἐκδίδει τὸ κεί-μενο τῆς «Ἀνθολογίας» καὶ σχολιάζει τὰ λήμματά της. Τὰ σχόλια γιὰ τὴ μουσικὴ βλ. στίς σ. 33-34, 211.

3. «Αὐτοσχέδιοι στοχασμοὶ περὶ τῆς ἐλληνικῆς παιδείας καὶ γλώσσης», *Πλου-τάρχου Βίοι Παράλληλοι*, τ. Δ', Παρίσι 1812. Χρησιμοποιῶ τὴ φωτομηχανικὴ ἀνατύ-πωση τοῦ MIET Ἀδαμαντίου Κοραΐ *Προλεγόμενα στοὺς ἀρχαίους Ἑλλήνες συγγρα-φεῖς*, τ. Α', ἐπιμ. Κ. Θ. Δημαράς, Ἀθήνα 1986, σ. 516-517.

λήψεών του γύρω από τὸ θέμα: «Δὲν εἶναι μόνος ὁ μακαρονισμός, ὅστις ἐκπλήττει καὶ ταραττει τῆς ἀκοῆς τὸ τύμπανον, ἀλλὰ παρὰ τὸν μακαρονισμόν ἀηδέστερον ἢ παντελὴς ἔλλειψις ρυθμοῦ. Δὲν ἐξεύρουν οἱ ἄθλιοι ὅτι ἡ σύνθεσις τῶν λέξεων εἶναι μουσικῆς ἔργον».⁴

Ὁ ἴδιος, ἔχοντας τοποθετήσει ἀπὸ τὰ χρόνια τοῦ Ἀμστερνταμ, νεαρὸς ἔμπορος ἀκόμη, τὴν τέχνη τῶν ἡχῶν μαζί με ἄλλες σπουδὲς στὸ κέντρο τῶν ἐνδιαφερόντων του,⁵ ἀποστρεφόμενος, κατὰ τὰ λεγόμενά του, τοὺς ἄμουςους ἀνθρώπους.⁶ Αὐτὸς ἀσφαλῶς πρέπει νὰ ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς λόγους ποὺ συντήρησε τὴ μακροχρόνια φιλία του με τὸν πρωτοψάλτη Σμύρνης Δημήτριον Λῶτο, στὸν ὁποῖο ἀναγνώριζε τὴν ιδιότητα τοῦ φιλόσοφου, μιὰ καὶ «ἡ μουσικὴ —ὅπως τὸν βεβαίωσε τὸ 1783— εἶναι μέρος τῆς φιλοσοφίας»,⁷ καὶ τοῦ ὁποῖου ἡ συνήθεια νὰ διαβάζει ἐνώπιον κοινοῦ τὰ γράμματα ποὺ τοῦ ἔστελνε ἀπὸ τὸ Μονπελλιέ, εἶχε κάνει ἀργότερα τὸν Κοραὴ ἀστείζόμενο νὰ τὸν φαντασιωθεῖ μελοποιὸ καὶ ψάλτη τῶν ἐπιστολικῶν του κειμένων. «Ἄλλο δὲν ἔλειψε παρὰ νὰ τὴν τονίσῃς καὶ νὰ τὴν ψάλλῃς ἐπ' ἐκκλησίας εἰς τὸν ὄρθρον ἀντὶ τοῦ πολυελαίου» τοῦ ἔγραφε τὸ 1788 ἀναφερόμενος σὲ μιὰ πρόσφατη ἐπιστολὴ του.⁸ Μὲ τὸν

4. Ἐπιστολὴ πρὸς Ἀλ. Βασιλείου 17. 1. 1813, *Ἀλληλογραφία*, ὁ.π., σ. 240. Τὰ σχετικὰ μετὰ τὴν τέχνη τοῦ γράφειν βλ. στὰ προλεγόμενα τῆς ἐκδόσεως τοῦ Ἰσοκράτη (1807).

5. Κατὰ τὴ μαρτυρία τοῦ παραγινοῦ του Σταμάτη Πέτρου τὸ 1772 καὶ τὸ 1774 ἔπαιρνε ἰδιαίτερα μαθήματα κιθάρας καὶ τραγουδιοῦ, ἐνδιαφερόταν γιὰ τὴ μουσικὴ τῆς Δυτικῆς Ἐκκλησίας καὶ παρακολουθοῦσε ὅπερα, Φίλ. Ἡλιοῦ (ἐπιμ.), *Σταμάτη Πέτρου, Γράμματα ἀπὸ τὸ Ἀμστερνταμ*, Ἀθήνα, Ἑρμῆς, 1976, σ. 7, 19, 24, 31. Πβ. ὅσα ἐξομολογεῖται ὁ ἴδιος ὁ Κοραὴς στὸ γράμμα του τῆς 4. 4. 1815 ποὺ παρατίθεται στὴ συνέχεια. Τὶς μαρτυρίες γιὰ τὶς μουσικὲς ἐμπειρίες τοῦ Κοραῆ στὴν Ὀλλανδία ἔχει ἀποθησαυρίσει καὶ ὁ Χάρης Ξανθοδάκης, «Ὁ Κοραὴς καὶ ἡ βυζαντινὴ μουσικὴ», *Ἀντί* 26, τχ. 693 (1999), 48, 49 σημ.

6. Χρησιμοποιώντας κάποτε τὸ παράδειγμα ἐνὸς Ἀγγλοῦ γιὰ τὸν ὁποῖο κυκλοφοροῦσε ἡ ἱστορία ὅτι εἶχε κόψει τὸ πλησίον τῆς ἐξοχικῆς του οἰκίας δάσος γιὰ νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὰ ἀηδόνια ποὺ συγκεντρώνονταν ἐκεῖ, δήλωνε ὅτι ἂν τὸν εἶχε γείτονα θὰ ἄλλαζε τόπο κατοικίας (ἀδιὰ νὰ ἐλευθερωθῶ ἀπὸ τὴν ἀμουσίαν του), *Πλουτάρχου Βίοι Παράλληλοι*, ὁ.π., σ. 516 σημ. (1). Στὴν ἴδια ὑποσημείωση ἀναφερόταν καὶ στὴν ἀπανθρωπία τῶν ἀρχαίων Κυναίθεων, τῶν μόνων κατοίκων τῆς Ἀρκαδίας ποὺ κατὰ τὸν Πολύβιο ἀποστρέφονταν τὴ μουσικὴ. Στὸ τελευταῖο παράδειγμα θὰ ἐπανερχόταν καὶ ἀργότερα.

7. Ἐπιστολὴ πρὸς Δημ. Λῶτο 11.8.1783, *Ἀλληλογραφία*, ὁ.π., τ. Α', Ἀθήνα 1964, σ. 39.

8. Ἐπιστολὴ πρὸς Δημ. Λῶτο 15.1.1788, *Ἀλληλογραφία*, ὁ.π., σ. 90. Τὸν Δε-

ίδιο τρόπο τριάντα χρόνια αργότερα, και ενώ στο μεταξύ στις σελίδες των εκδόσεών του, όποτε παρουσιαζόταν ή ευκαιρία, τοῦ ἄρρεσε νὰ ἐπιδεικνύει τὶς μουσικὲς του γνώσεις,⁹ θὰ ἔβαζε τὸν ἥρωα τῶν προλεγόμενων τῆς Ἰλιάδας, τὸν ὄψιμο σπουδαστὴ τῶν ἀρχαίων κλασικῶν Παπατρέχα, νὰ παρακαλεῖ ἕναν ἀπὸ τοὺς σοφότερους ψάλτες τῆς Βολισσοῦ «νὰ τοῦ βάλῃ τὰ σημεῖα τῆς Μουσικῆς» στὸν ὕμνο τοῦ Ἰππόλυτου πρὸς τὴν Ἄρτεμη ἀπὸ τὴν ὁμώνυμη τραγωδία τοῦ Εὐριπίδη, ὕμνο ἀμίμητο κατὰ τὸν χαρακτηρισμὸ του σὲ γλυκύτητα καὶ διδασκισμὸ. Δὲν εἶναι τυχαῖο ὅτι ἡ σκηνὴ αὕτῃ τοῦ ἀφηγήματος τοῦ Παπατρέχα εἶχε ἄμεση σχέση, ὅπως θὰ δοῦμε στὴ συνέχεια, μὲ τὰ τεκταινόμενα τότε γύρω ἀπὸ τὰ μουσικὰ πράγματα στοὺς πατριαρχικοὺς κύκλους τῆς Κωνσταντινούπολης.¹⁰

Τὶ ἀκριβῶς περιλάμβανε ἡ ἀπάντηση τοῦ Κοραῆ τῆς 4ης Ἀπριλίου 1815 στὸν Ἀλέξανδρο Βασιλείου; Τρεῖς σύντομες προσεγγίσεις στὸ θέμα ποὺ κάλυπταν ἰσάριθμα ἐρευνητικὰ αἰτήματα: περιεχόμενο καὶ σημασία τῆς ἐρευνας γιὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ, προσόντα καὶ ἐφόδια τοῦ ἐρευνητῆ, βιβλιογραφικὴ ὑποστήριξη. Παρατίθεται ἐδῶ αὐτολεξεῖ τὸ πρῶ-

κέμβριο τοῦ 1788 ὁ Κοραῆς παρακαλοῦσε ἀπὸ τὸ Παρίσι τὸν Πρωτοψάλτη νὰ τοῦ στείλει γιὰ λογαριασμὸ τοῦ γάλλου φίλου του Στέφανου Clavier «μερικὰ τραγοῦδια ρωμαϊκὰ σημειωμένα μὲ τὰ σημεῖα τῆς μουσικῆς τῶν Εὐρωπαίων» μὲ τὴ συνέργεια ἐνὸς εὐρωπαϊοῦ μουσικοῦ τῆς Σμύρνης ποὺ θὰ ἔκανε τὴ μεταγραφὴ τους στὸ εὐρωπαϊκὸ πεντάγραμμο. «Ὅμως ὁ Πρωτοψάλτης θὰ ἔπρεπε νὰ ἐπαληθεύσει τὴν πιστότητά της ζητώντας ἀπὸ τὸν μεταγραφέα νὰ τὰ ξανατραγουδήσει, Ἀλληλογραφία, ὅ.π., σ. 108. Ἴσως ἔχουμε ἐδῶ τὴν πρώτη ὁδηγία ἐπιστημονικῆς καταγραφῆς τραγουδιοῦ.

9. Στὶς σημειώσεις π.χ. τοῦ τ. Ε' τῶν Παραλλήλων Βίων τοῦ Πλουτάρχου (1813), σ. 396 καὶ 436, μὲ ἀφορμὴ τὶς λέξεις «διάγραμμα» καὶ «δίσεις» τοῦ ἀρχαίου κειμένου θὰ κάνει ἀναγωγὴ, ὅχι ἀπαραίτητη γιὰ τὴ δεύτερη, στὶς μουσικὲς ἑννοίες ποὺ ἀντιπροσώπευαν προτείνοντας τὴν υἱοθέτηση στὰ νέα ἑλληνικὰ τοῦ ὅρου «διάγραμμα» (γαλλ. *tablature*, «ὁ γραμμαῖς διακεκριμένος χάρτης, ἐφ' ᾧ τὰ σημεῖα τῶν μουσικῶν φωνῶν καταγράφονται») καὶ διορθώνοντας τὰ ὀρθογραφικὰ καὶ ἐρμηνευτικὰ λάθη τῶν σχετικῶν λημμάτων τοῦ τρίγλωσσου Λεξικοῦ τοῦ Γ. Βεντότη, Βιέννη 1790, β' ἔκδ. 1806. Ἀραγε ὁ Κων. Βαρβάτης ἐρμηνεύοντας στὸ Γαλλο-Ἑλληνικὸ Λεξικὸ του, Ἀθήνα 1932, τὴ λέξη *tablature* «μουσικὸν διάγραμμα περιέχον σύστημα σημείων κλπ.» εἶχε ὑπόψη του τὴν πρόταση τοῦ Κοραῆ; (νὰ διευκρινιστεῖ ὅτι πρόκειται ἐδῶ γιὰ κάτ' ἀποφασιστικὸ ἀπὸ τὴ σημερινὴ σημειογραφία σὲ πεντάγραμμο). Σημειώσεις καὶ γιὰ ἄλλους μουσικοὺς ὅρους βλ. στὰ λήμματα τοῦ τ. Δ' τῶν Ἀτάκτων, 1832: («σημασμα», «σημαστής» = μουσικὸ ὄργανο, ὄργανοπαίκτης, καθὼς καὶ τῆς μεταθανάτιας Ὑλῆς Γαλλογραφικοῦ Λεξικοῦ, ἔκδ. Α. Ζ. Μάμουκα, Ἀθήνα 1981: «harmonie», «instruments de musique».

10. Γιὰ τὴ σκηνὴ αὕτῃ βλ. παρακάτω.

το μέρος, τὸ θεωρητικόν, τῶν σχολίων τοῦ χιώτη σοφοῦ: «Ἄς ἔλθωμεν τώρα εἰς τὴν Ἑκκλησιαστικὴν μουσικὴν, ἥτις (μὴν ἀμφιβάλλης) ἔχει τὸν αὐτὸν λόγον πρὸς τὴν παλαιάν, τὸν ὁποῖον καὶ ἡ Ρωμαϊκὴ μας γλῶσσα πρὸς τὴν γλῶσσαν τοῦ Πλάτωνος καὶ τοῦ Δημοσθένους, καὶ καθὼς ἡ γλῶσσα ἐμολύνθη μὲ τουρκικὰς καὶ ἰταλικὰς λέξεις κατὰ τὴν φύσιν καὶ θέσιν τῶν τόπων εἰς τοὺς ὁποίους λαλεῖται, ἀπαράλλακτα καὶ ἡ Μουσικὴ ἀνακατῶθη εἰς μὲν τὸ Βυζάντιον μὲ μελωδήματα τῶν Μιναρῶδων, εἰς δέ τινας ἄλλους τόπους (ὡς εἰς τὴν Χίον καὶ Κρήτην) μὲ Ἰταλικά τόνισματα. Τοῦτο σὲ λέγω, φίλε, διὰ νὰ καταλάβῃς καὶ ἄλλους νὰ διδάξῃς, ὅτι ἡ περὶ τῆς σημερινῆς μουσικῆς ἡμῶν ἔρευνα εἶναι πρᾶγμα ἀξιόλογον· καὶ δὲν ἀμφιβάλλω ποσῶς, ὅτι καθὼς ἡ ἔρευνα τῆς σημερινῆς γλώσσης συμβάλλει πολὺ εἰς κατανόησιν τῆς ἀρχαίας, οὕτως καὶ ἐκ τῆς ἐρεύνης τῆς Μουσικῆς θέλουν ὁπωσδήποτε σαφηνισθῇν πολλὰ μέρη τῶν σωζομένων παλαιῶν Μουσικῶν, τὰ ὁποῖα εἶναι ἀκόμη αἰνίγματα».¹¹

Ποιός θὰ ἦταν ἱκανὸς νὰ ἐπωμιστεῖ τὴ διεξαγωγὴ μιᾶς τόσο πολυεπίπεδης ἔρευνας; Ὁ Κοραῆς θεωροῦσε τὸν ἑαυτὸ του ἀναρμόδιο καὶ ἀνάξιον γιὰ ἓνα τέτοιο ἐγχείρημα. («Ἐλυπήθην πολλάκις», συνέχισε, «ὅτι ἀφῆκα τὴν πατρίδα μου παντάπασιν ἀμύητος μουσικῆς· καὶ μάλιστα ὅτε διέτριβον εἰς Ὁλλανδίαν, ὅπου ἐφρόντισα νὰ διδαχθῶ ὀλίγον τὰς ἀρχὰς τῆς Εὐρωπαϊκῆς Μουσικῆς». «Ὅσο λοιπὸν αὐτονόγητη προϋπόθεσις ἦταν ὁ ἐρευνητὴς νὰ γνωρίζῃ τὴν ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ τῶν Ἑλλήνων καὶ τὴ νεότερη τῶν Εὐρωπαίων, ἄλλο τόσο ἦταν νὰ κατέχει τὴν ἀρχαίαν ἑλληνικὴ γλῶσσα καὶ ἀπὸ τὶς ξένες τουλάχιστο τὴ γαλλικὴ. Τὰ γλωσσικὰ ἐφόδια θὰ τοῦ ἐπέτρεπαν νὰ κινηθεῖ μὲ ἀνεση στὴν κλασικὴ καὶ διεθνή μουσικὴ βιβλιογραφία. Ἡ πρώτη ἔπρεπε νὰ περιλαμβάνει καταρχὰς τὶς πηγές, ἄλλους δηλαδὴ τοὺς σωζόμενους συγγραφεῖς τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς μουσικῆς (Ἀριστόξενος, Ἀλύπιος, Νικόμαχος, Ἀριστείδης κ.ἄ.) ἐκδομένους σὲ δύο τόμους ἀπὸ τὸν Meibomius στὸ Ἄμστερνταμ τὸ 1652 καὶ ἀκόμη τὰ Ἀρμονικὰ τοῦ Πτολεμαίου τυπωμένα στὴν Ἀγγλίαν καθὼς καὶ τὸν «δυσευρετώτατον» *Περὶ Μουσικῆς* διάλογο τοῦ Πλουτάρχου στὴ μετὰφραση τοῦ Burette, Παρίσι 1735. Προφανῶς δὲν ἔκρινε ἄξια νὰ τὰ συμπεριλάβει στὴν ἀπαρίθμησή του τὰ βιβλία τῶν Ἀρμονικῶν τοῦ συγ-

11. Ἀλληλογραφία, β.π., τ. Γ', σ. 403-404. Ἀξιοπρόσεκτες παρατηρήσεις πάνω στὸ ἀπόσπασμα αὐτὸ καὶ στὰ ὑπόλοιπα συναφῆ περιεχόμενα τῆς ἐπιστολῆς διατυπώνει, χωρὶς ὅμως νὰ τὰ συσχετίζει μὲ τὰ συμβαίνοντα στὴν Κωνσταντινούπολη, ὁ Χάρης Ξανθοῦδάκης, β.π., 46-48.

γραφεία τοῦ 14ου αἰώνα Μανουήλ Βρυέννιου, ἔκδ. Ὁξφόρδης 1699, ποὺ παλαιότερα τὰ εἶχε χαρακτηρίσει ἀναμασθήματα τῶν θεωριῶν τῶν ἀρχαίων μουσικῶν¹² καὶ ἐπομένως ἀνωφελῇ γιὰ τὴν προκείμενη ἔρευνα. Μετὰ τὴν ὑπόμνηση τῶν πηγῶν, ἀπὸ τῆ «δυσασίθημη» διεθνή βιβλιογραφία ὁ Κοραῆς περιοριζόταν νὰ συστήσει ὡς βασικὰ βοηθήματα τέσσερα εἰδικὰ ἢ γενικὰ ἔργα γραμμένα ἀπὸ φιλόσοφους καὶ μουσικολόγους τοῦ Γαλλικοῦ Διαφωτισμοῦ (D'Alembert, *Elémens de Musique*, Paris 1772, J.-J. Rousseau, *Dictionnaire de Musique*, Paris 1768, Roussier, *Mémoire sur la Musique des anciens*, 1774, Blainville, *Histoire générale de la Musique*, Paris 1767), ἓνα ἰταλικὸ (S. V. Requeno, *Saggi sul ristabilimento dell'arte armonica de' Greci e de' Romani* etc.) καὶ δύο γερμανικὰ μὲ τὴν ὑπογραφή τοῦ J. N. Forkel, ἓνα παλαιότερο (*Allgemeine Geschichte der Musik*) καὶ ἓνα νεότερο πολυδιαφημισμένο ἀλλ' ἄγνωστο στὸν ἴδιο (*Allgemeine Literatur der Musik, oder Anleitung zur Kenntniss musikalischer Bücher, welche von ältesten bis auf die neusten Zeiten bey den Griechen, Römern und den meisten neuern europäischen Nationen sind geschrieben worden* etc. etc., Λιψία 1792).¹³ Ἐκτὸς ἀπὸ αὐτὰ ποὺ ἦταν κατὰ τὸν Κοραῆ ὅλα σχεδὸν «εὐπόριστα», ὑπενθύμιζε καὶ τὴν ὑπαρξὴ ἄλλων, χωρὶς ὅμως νὰ τὰ κατονομάζει, συνταγμένων στὰ λατινικά.

Ὡστόσο ὁ βιβλιογραφικὸς ὁδηγὸς δὲν εἶχε ἀκόμη ὀλοκληρωθεῖ. Ὁ Κοραῆς θὰ τὸν συμπλήρωνε μὲ ἓνα δημοσίευμα ποὺ τύχαινε νὰ περιλαμβάνεται σὲ μιὰ μνημειώδη ἔκδοση, πρόσφατο πολύτιμο ἀπόκτημα τῆς βιβλιοθήκης του. Ἔχει ἐνδιαφέρον ἡ σχετικὴ ἐξιστόρησή του στὸν Ἀλέξανδρο Βασιλείου: «Εἶναι ὅμως ἐν ἄλλο ὑπόμνημα γραμμένον ἀπὸ Γάλ-

12. Ἐπιστολὴ πρὸς Ἀλ. Βασιλείου 17.1.1813, ὁ.π., σ. 242. Ἐδῶ ὁ Κοραῆς μνημονεύει ἐπίσης τὴν ἔκδοση τῶν ἀρχαίων ἀρμονικῶν ἀπὸ τὸν Meibomius καὶ τὰ μουσικὰ συγγράμματα τοῦ Πλούταρχου καὶ τοῦ Πτολεμαίου. Πβ. Χάρης Ξανθοῦδάκης, ὁ.π., 47-48.

13. «Τῇ συμβουλῇ τοῦ σοφοῦ Κοραῆ εὐλαβῶς στοιχοῦντες» προσπάθησε ὁ Γ. Ι. Παπαδόπουλος νὰ βρεῖ στὴν Εὐρώπῃ τὰ ἔργα τῶν Blainville, Rousseau, d'Alembert καὶ Roussier γιὰ βιβλιογραφικὴ ὑποστήριξη τοῦ κλασικοῦ συγγράμματός του *Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς παρ' ἡμῶν Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς*, Ἀθήνα 1977, σ. ιε', χωρὶς ὅμως ἀποτέλεσμα, βλ. τὴ φωτομηχανικὴ ἀνατύπωση ἀπὸ τὶς ἐκδόσεις Κουλιτούρα, Ἀθήνα 1977. Πβ. Χάρης Ξανθοῦδάκης, ὁ.π., 48, 49. Ὅλα τὰ συγγράμματα τοῦ καταλόγου τοῦ Κοραῆ, ποὺ φέρουν τὴν ὑπογραφή προσωπικοτήτων γνωστῶν ὅχι μόνον γιὰ τὴ θεωρητικὴ τους κατάρτιση ἀλλὰ καὶ τὶς ἐπιδόσεις τους ὡς συνθετῶν καὶ ἐκτελεστῶν μουσικῶν ὁργάνων, ἔχαιραν ἐκτιμήσεως στὸν καιρὸ τους, ὀρισμένα μάλιστα ἀνατυπώθηκαν σὲ μετὰγενέστερες ἐποχές.

λον περὶ τῆς σημερινῆς ἡμῶν Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς, γέννημα, ὡς μ' ἐφάνη, πολλῆς καὶ λεπτομεροῦς ἐρεῦνης, κατὰ τὴν ὁποίαν τοῦλάχιστον κάμνει παραβολὴν αὐτῆς μὲ τὴν νέαν τῶν Εὐρωπαϊῶν μουσικὴν. Ἀλλὰ τοῦτο τὸ ὑπόμνημα εἶναι κατὰ δυστυχίαν θαμμένον εἰς πολύτιμον καὶ μεγάλτομον βιβλόν ἐπιγραφομένην *Description de l'Égypte*, τυπωμένην εἰς τὴν ἐδῶ Αὐτοκρατορικὴν τυπογραφίαν, καὶ τῆς ὁποίας ἐδημοσιεύθησαν ἤδη δύο παραδόσεις (livraisons), ἡ δὲ τρίτη καὶ τελευταία χρειάζεται ἀκόμη ἓν ἔτος νὰ τελειωθῇ. Πιθανὸν ὅτι εἰς τὴν αὐτοῦ [δηλ. τῆς Βιέννης] βιβλιοθήκην ἤλθαν αἱ δύο παραδόσεις. Ἐὰν εἶναι τρόπος διὰ τοῦ Κοπίταρος¹⁴ νὰ δανεισθῇς πρὸς ὀλίγας ἡμέρας τὸν περιέχοντα τὰ περὶ τῆς ἡμετέρας Μουσικῆς τόμον, πρέπει νὰ τὸν ζητήσῃς ὀνομαστὶ οὕτως (εἰς ἀποφυγὴν τῆς συγχύσεως): *Description de l'Égypte: Etat moderne: Mémoires: Tome 1er Seconde livraison*.¹⁵ Παίρνοντας ἀφορμὴ τὸ εὑρημα τοῦ περὶ μουσικῆς ὑπομνήματος μέσα στὸν πρῶτον τόμον τῆς δεύτερης ἐκδοτικῆς ἐνότητος τοῦ ἔργου θὰ ἐξηγοῦσε στὴ συνέχεια στὸν φίλον του πῶς εὐτύχησε νὰ ἀποκτήσῃ τὴ μνημειώδη αὐτὴ ἐκδοσὴ (ἦταν δῶρο τοῦ Ναπολέοντα σὲ καθένα ἀπὸ τοὺς τρεῖς συνεργάτες τῆς γαλλικῆς μετάφρασης τῶν Γεωγραφικῶν τοῦ Στράβωνα, Κοραή, La Porte du Theil, Gosse- lin, προσπάθειας ποὺ εἶχε ξεκινήσει τὸ 1805 κατ' ἐπιθυμίαν τοῦ αὐτοκράτορα ἀλλὰ δὲν εἶχε ἀκόμη περατωθεῖ), θὰ τὴν περιέγραφε μὲ ἀκριβεῖς ἀλλ' ὅχι πλήρεις βιβλιολογικὰς λεπτομέρειες καὶ θὰ ἔδινε διαφωτιστικὰ στοιχεῖα γιὰ τὰ περιεχόμενά της, ποὺ δὲν μπόρεσε νὰ τὰ διατρέξῃ ἀκόμη ὅλα λόγῳ φόρου ἐργασίας ἀλλὰ καὶ τοῦ δύσχεστου ὀγκώδους σχήματός της, πληροφρώνοντας συγχρόνως τὸν ἐπιστολογράφον του γιὰ τὴ γέννηση καὶ τὸν φορέαν τοῦ συλλογικοῦ αὐτοῦ ἔργου: ἐπρόκειτο γιὰ τὸν καρπὸ τῆς ὁμάδας τῶν σοφῶν ποὺ συνόδευσεν τὴν ἐκστρατεία τῶν Γάλλων στὴν Αἴγυπτον κατὰ τὴν τρίχρονη παραμονή τους ἐκεῖ.¹⁶

Στὴν ἀλληλογραφία τῶν δύο ἀνδρῶν ὡς τὸ τέλος τοῦ 1815 καὶ τὶς ἀρχὲς τοῦ 1816 θὰ ἐξακολουθοῦσε νὰ γίνεταί λόγος γιὰ κάποια ἀπὸ τὰ

14. Ὁ Kopitar εἶχε διοριστεῖ λογοκριτὴς τῶν ἐλληνικῶν ἐντύπων ποὺ ἐκδίδονταν στὴ Βιέννη καὶ ἔφορος τῆς Αὐτοκρατορικῆς Βιβλιοθήκης. Φίλος τῶν ἐλλήνων λογίων τῆς Βιέννης καὶ τοῦ Κοραΐ, φρόντιζε νὰ τὸν ἐπισκέπτεται ὅσες φορὲς βρισκόταν στὸ Παρίσι.

15. Ἀλληλογραφία, β.π., σ. 405.

16. Ὁ.π., σ. 405-406. Ἡ ναπολεόντεια ἐκστρατεία διάρκεσε ἀπὸ τὸ 1798 ὡς τὸ 1801 καὶ οἱ 22 τόμοι (κείμενα καὶ σχέδια) τῆς *Description de l'Égypte* ἐκδόθηκαν τμηματικὰ ἀπὸ τὸ 1809 ὡς τὸ 1822.

μουσικά πονήματα τοῦ βιβλιογραφικοῦ καταλόγου τοῦ Κοραΐ ποὺ ἦταν προφανῶς δυσεύρετα στὴν αὐστριακὴ πρωτεύουσα καὶ εἶχε ἀναλάβει ὁ τελευταῖος νὰ τὰ ἀγοράσει στὸ Παρίσι καὶ νὰ τὰ στείλει στὸν Βασιλεῖο. Ἀνάμεσά τους ἦταν καὶ ὁ τόμος τῆς *Description de l'Égypte* μὲ τὸ ὑπόμνημα γιὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ. Ἐπιτέλους στίς 16 Φεβρουαρίου 1816 ὁ Κοραΐς ἀνακοίνωνε στὸν φίλο του τὴν ἀποστολὴ τοῦ δέματος μὲ τὸν συγκεκριμένο τόμο ἀλλὰ καὶ τὴν ἀποτυχία του νὰ βρεῖ τὸν μεταφρασμένο ἀπὸ τὸν Burette διάλογο *Περὶ Μουσικῆς* τοῦ Πλουτάρχου.¹⁷ Δύο ἄλλα, τὰ συγγράμματα τοῦ Roussier καὶ τοῦ Blainville, τὰ εἶχε ἤδη στείλει ἀπὸ τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1815.¹⁸

Πρὶν ἐξετάσουμε πῶς ὁ Βασιλεῖοι χειρίστηκε ἀπὸ τὴν πλευρὰ του τὴν ὑπόθεση στὴν ὁποία ἀναμίχθηκε, ὅπως εἶδαμε, ὁ Κοραΐς ὄχι μόνο ὡς ἐπιστημονικὸς σύμβουλος ἀλλὰ καὶ ἐνεργὸς συμπαραστάτης, νὰ κάνουμε μερικὲς ἀναγκαῖες διευκρινίσεις γιὰ τὴν ταυτότητα τῆς μουσικῆς διατριβῆς, αὐτὲς ποὺ ὁ ἑλληνας σοφὸς εἶχε παραλείψει νὰ δώσει στὴ σύντομη περιγραφὴ του. Χάρης στὸ σωζόμενο σῶμα τῆς *Description de l'Égypte* στὴ Βιβλιοθήκη «Κοραΐς» τῆς Χίου,¹⁹ ὅσο καὶ τὴν ἀνατύπωσή της σὲ μικρότερο σχῆμα ἀπὸ τὴν τυπογραφία Panckoucke τοῦ Παρισιοῦ (1821-1830),²⁰ γνωρίζουμε ὅτι ἡ πραγματεία ἦταν καταχωρισμένη στὴ δεύτερη ἐνότητα («État moderne» τῆς ἐκδόσης, τόμος 14, 1809, σ. 784-833 (στὸν ἀντίστοιχο τῆς β' ἐκδόσης, 1826, σ. 360-466) καὶ συγγραφέας της ἦταν ὁ μουσικολόγος Guillaume André Villoteau,²¹ συντάκτης ὅλων τῶν κειμένων τοῦ τόμου ποὺ εἶχε τὸν μερικὸ τίτλο *De l'état actuel de l'art musical en Égypte, ou Relation historique et descriptive des recherches et observations faites sur la musique en ce pays*. Τὸ κείμενο γιὰ τὴ νεοελληνικὴ μουσικὴ ἐπιγραφόμενο «De la musique grecque moderne», ἀλάυπτε ὁλόκληρο τὸ κεφάλαιο τοῦ δεύτερου μέρους τοῦ τόμου (τὰ προηγούμενα κεφάλαια ἀναφέρονταν στὴ μουσικὴ τῶν Περσῶν καὶ τῶν Τούρκων, τῶν Σύρων καὶ τῶν Ἀρμενίων) καὶ ἐκτεινόταν σὲ δέκα ἄρθρα, μερικὰ ἀπὸ τὰ

17. *Ο.π.*, σ. 451, 455, πβ. σ. 447.

18. *Ο.π.*, σ. 442, πβ. σ. 429.

19. Τὶς σχετικὲς πληροφορίες βασισμένες σὲ προσωπικὴ του αὐτοψία ὁφείλω στὸν φίλο καθηγητὴ Στέριο Φασουλᾶκη. Τὸν εὐχαριστῶ καὶ ἀπὸ ἐδῶ θερμά.

20. Τὰ περιεχόμενα τῶν τόμων τῆς δεύτερης αὐτῆς ἐκδόσης ἔχουν ψηφιοποιηθεῖ καὶ εἶναι διαθέσιμα στὸ Διαδίκτυο.

21. Εἶναι περισσότερο γνωστὸς γιὰ τὴ συμβολὴ του στίς μουσικὲς ἐρευνες τῆς γαλλικῆς ἐπιστημονικῆς ἀποστολῆς στὴν Αἴγυπτο.

όποια θὰ μεταφράζονταν πολὺ ἀργότερα ἀπὸ τὸν λευκάδιο ἀρχιμανδρίτη Εὐγένιο Περδικάρη καὶ θὰ ἐκδίδονταν σχολιασμένα στὴ Βενετία τὸ 1874.²² Ἀρχίζοντας ἀπὸ τὴν ἀφήγηση τῆς γνωριμίας του μὲ αὐτὴν καὶ τῶν προσπαθειῶν σπουδῆς της στὴν Αἴγυπτο, ὁ γάλλος συγγραφέας στὴ συνέχεια πραγματευόταν ἀναλυτικὰ καὶ μὲ παραστατικὰ διαγράμματα, ἀνοντας χρῆση καὶ τῶν κλιμάκων τῆς εὐρωπαϊκῆς μουσικῆς, τὰ θέματα τῶν χαρακτηρῶν τοῦ τονικοῦ ἰδιώματος καὶ τοῦ σημειογραφικοῦ συστήματός της καθὼς καὶ τοῦ τρόπου ἐκτέλεσης τῶν ἐκκλησιαστικῶν μελῶν, μὲ συσχετισμοὺς πρὸς τὴν ἀρχαιοελληνικὴ μουσικὴ ὅσο καὶ ἐκείνη τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ. Μὲ ἄλλα λόγια ἐπρόκειτο γιὰ τὸ μοναδικὸ βοήθημα ἀπ' ὅσα πρότεινε ὁ Κοραῆς ποὺ ἦταν ἀποκλειστικὰ ἀφιερωμένο στὸ θεματικὸ ἀντικείμενο τὸ ὁποῖο βρισκόταν στὸ ἐπίκεντρο τοῦ ἐρευνητικοῦ ἐνδιαφέροντος τῶν ἀνθρώπων τοῦ πατριαρχικοῦ περιβάλλοντος.

Ὁ Ἄλ. Βασιλείου στὸ ρόλο τοῦ συνδέσμου μεταξὺ Κωνσταντινούπολης καὶ Παρισιοῦ φαίνεται ὅτι εἶχε διεκπεραιώσει καλὰ τὴν ἀποστολὴ ποὺ τοῦ ἀνέθεσε ὁ φίλος του, ὅταν τὸν παρακινοῦσε νὰ κατανοῇ ὁ ἴδιος καὶ ἄλλους νὰ διδάξει («ὅτι ἡ περὶ τῆς σημερινῆς μουσικῆς ἡμῶν ἔρευνα εἶναι πρᾶγμα ἀξιόλογον»). Οἱ «ἄλλοι» ἦταν καταρχὰς ἐκεῖνοι ποὺ ἔπρεπε νὰ ἐνθαρρυνθοῦν στὰ σχέδιά τους νὰ μποῦν στὴν περιπέτεια τοῦ ἐρευνητικοῦ ἔργου. Γι' αὐτὸ ἄλλωστε ὁ Κοραῆς ἔσπευσε νὰ ἐκδηλώσει ἔμπρακτα τὴν ὑποστήριξή του μὲ τὶς δυνατότητες ποὺ τοῦ παρεῖχε ὁ φιλολογικὸς του ὀπλισμὸς καὶ ἡ πρόσβασή του στὴν παρισινὴ βιβλιοπωλικὴ ἀγορά. Ὅμως οἱ σχέσεις τοῦ Βασιλείου μὲ τὴ λόγια ἐλληνικὴ κοινότητα τῆς Βιέννης ἀνοίγαν ἕνα δεύτερο κύκλο ἀκροατῶν οἱ ὁποῖοι θὰ μπορούσαν εὐκόλα νὰ πειστοῦν γιὰ τὴν ἀναγκαιότητα διεύρυνσης τῶν πνευματικῶν τους ἐνδιαφερόντων σὲ περιοχὲς ἔξω ἀπὸ τὰ στενὰ ὅρια τῆς ἐκπαίδευσης καὶ τῶν ἐπιστημῶν, ποὺ ἦταν κύρια αἰτήματα τοῦ καιροῦ καὶ ἐπιταγὲς τῶν ἀρχῶν τοῦ Διαφωτισμοῦ. Ἦδη τὸ κλίμα φαινόταν εὐνοϊκόν, καθὼς στὶς τάξεις τῶν ἐλλήνων λογίων τῆς Βιέννης τὴν ἐποχὴ αὐτὴ εἶχε προ-

22. *Περὶ τῆς καθ' ἡμᾶς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς Μεταφρασθὲν ὑπὸ Εὐγενίου ἱερέως Περδικάρη ἐκ Λευκάδος*, Βενετία, τυπ. Ἀγίου Γεωργίου, 1874, ιε' + 40 σ. Τὸν πρόλογο ὑπογράφει ὁ γνωστὸς ἱστοριοδίφης Ἴω. Βελούδης, ἑφορος τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Ἀγίου Μάρκου, στὸν ὁποῖο ἀνήκουν ὀρισμένα ἀπὸ τὰ ὑποσημειωμένα σχόλια. Πβ. Γ. Ι. Παπαδόπουλος, *Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν*, ῥ.π., σ. 507 (ὁ συγγραφέας κάνει ἐνίοτε χρῆση τῆς μετάφρασης τοῦ Περδικάρη). Εὐχαριστῶ τὸν φίλο Μάρκο Δραγούμη, Διευθυντὴ τοῦ Μουσικοῦ Λαογραφικοῦ Ἀρχείου Μέλπως Μερλιέ, ποὺ μοῦ ἔθεσε ὑπόψιν φωτοτυπημένο ἀντίτυπο τοῦ βιβλίου ἀπὸ τὴ βιβλιοθήκη τοῦ Ἀρχείου.

κληθεῖ ενδιαφέρον για θέματα που ξεπερνοῦσαν τις καθιερωμένες ἐπιλογές, ἀναφέρουμε π.χ. τις πρωτοβουλίες για τὴ συγκρότηση συλλογῆς δημοτικῶν τραγουδιῶν,²³ εἰδους λόγῳ τοῦ διφυοῦς χαρακτήρα του, ποιητικοῦ καὶ μουσικοῦ, ἀλληλένδετου μὲ τὸ ἐκκλησιαστικὸ μέλος. Στὴν ἴδια γραμμὴ τὸ περιοδικὸ «Λόγιος Ἑρμῆς», ὄργανο διάχυσης τῶν φώτων, θὰ ἀποτελέσει τὸ βῆμα γιὰ νὰ προβληθοῦν τότε γιὰ πρώτη φορὰ ἰδέες ποὺ ἔστρεφαν τὴν προσοχὴ τοῦ ἀναγνωστικοῦ κοινοῦ καὶ σὲ ἄλλες ἐκφάνσεις τοῦ πολιτισμοῦ, ὅπως ἦταν ἡ τέχνη τῆς μουσικῆς.

Σ' ἓνα δημοσίευμα τεσσάρων συνεχειῶν, ἐπιγραφόμενο «Ἐλευθεραὶ τέχναι» (σωστότερα «Ἐλευθέριον» κατὰ τὸν πίνακα περιεχομένων τοῦ τόμου 1816)²⁴ καὶ μὲ ἐξειδικευμένο παραπέρα τίτλο «Μουσική», μετάφραση ἀπὸ τὰ γερμανικὰ ἀποσπασμάτων πραγματείας τοῦ φιλόσοφου J. G. Sulzer —ταυτίστηκε πρόσφατα μὲ τὸ ἔργο *Allgemeine Theorie der schönen Künste*—,²⁵ γινόταν προλογικὰ ἀναφορὰ στὰ ὅσα συντελοῦνταν ἐκεῖνο τὸν καιρὸ στὰ μουσικὰ πράγματα τῆς Κωνσταντινούπολης, ἐνῶ σὲ ἐπίμετρο παρέχονταν πληροφορίες γιὰ τὰ βιβλιογραφικὰ τῶν σωζόμενων μουσικῶν συγγραμμάτων τῆς ἀρχαιότητος κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τοῦ Κοραῆ ἀλλὰ μὲ ἀναλυτικότερο τρόπο²⁶ καὶ ἀντίστοιχες «περὶ τῆς τῶν σημερινῶν Ἑλλήνων μουσικῆς» χωρὶς ὅμως ἀναγραφὴ τοῦ τόμου τῆς *Description de l'Égypte*. Στὸν προσεκτικὸ ἀναγνώστη καὶ τῶν δύο βιβλιογραφικῶν συναγωγῶν δίνεται ἡ ἐντύπωση ὅτι ὁ συντάκτης τοὺς δὲν ἔκανε τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ ἀντιγράψει τὰ λήμματα τοῦ δελτιοκαταλόγου κάποιας βιβλιοθήκης, πιθανὸν τῆς Αὐτοκρατορικῆς βιβλιοθήκης τῆς Βιέννης.²⁷

23. Ἀλέξης Πολίτης, *Ἡ ἀνακάλυψη τῶν ἐλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν*, Ἀθήνα 1984, σ. 113 κ.έ., 138 κ.έ., 295 κ.έ. Ἑμμεση ἀνάμειξη στὴν ὑπόθεση αὐτῇ, στὴν ὁποία πρωτοστάτησε στὴ Βιέννη ὁ Θεόδωρος Μανούσης, εἶχε καὶ ὁ Κοραῆς ὡς ἀποδέκτης τῆς χειρόγραφης συλλογῆς, παρισινὸ ἀντίγραφο τῆς ὁποίας παραδόθηκε ἀργότερα στὸν Φοριέλ καὶ ἀποτέλεσε τὸν πυρῆνα τῆς δικτῆς του ἐκδόσεως τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν.

24. Δημοσιεύτηκε στοὺς ἀρ. 1, σ. 10-15, ἀρ. 2, σ. 22-31, ἀρ. 3-4, σ. 43-50, ἀρ. 5-6, σ. 65-78.

25. Γιάννης Πλεμμένος, *Τὸ μουσικὸ πορτρέτο τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ*, Ἀθήνα 2003, σ. 181, πβ. σ. 189-194.

26. Ἐκτὸς τῶν ἄλλων μνημονεύονταν ἐδῶ καὶ ἡ ἀποσιωπημένη στὸν κατάλογο τοῦ Κοραῆ ἐκδόση τῶν Ἀρμονικῶν τοῦ Βρυέννιου.

27. Τὴν ἐντύπωση αὐτὴ ἐνισχύει ἡ ἀναγραφὴ ἐνὸς περιέργου ἀριθμοῦ μετὰ τὸ ὄνομα τῶν δύο πρώτων ἀρχαίων μουσικῶν τῆς συναγωγῆς, τοῦ Ἀριστόξενου καὶ τοῦ Εὐκλείδῃ (ἢ Κλεονείδῃ). Οἱ ἀριθμητικὲς δηλαδὴ ἐνδείξεις 3630 γιὰ τὸν πρῶτο καὶ

Πέρα από κάθε άμφιβολία, οί καταχωρίσεις του «Λόγιου Έρμη» προέκυψαν με τη διαμεσολάβηση του Βασιλείου και ύστερα από τις προηγηθείσες ζυμώσεις γύρω από το θέμα μεταξὺ Κωνσταντινούπολης, Βιέννης και Παρισιῶν (ἡ πρώτη ἀπὸ τῆς τέσσερις συνέχειες τοῦ δημοσιεύματος εἶδε τὸ φῶς στὸ τεῦχος ἀρ. 1 τῆς 1ης Ἰανουαρίου 1816 τοῦ περιοδικοῦ καὶ ἡ τέταρτη μετὰ τὸ ἐπίμετρο στὸν ἀρ. 5-6 τῆς 1ης/15ης Μαρτίου) καὶ ἀπευθύνονταν σὲ γνώστες τοῦ ἀντικειμένου ποὺ τοὺς ἐνδιέφερε νὰ ἐγκύψουν στὴν ἔρευνα τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ἥ, γιὰ νὰ χρησιμοποιήσω τὴ διατύπωση τοῦ μεταφραστῆ σὲ μιὰ ἀνάλογη περίπτωσι, «εἰς ὅσους θέλουν βαθύτερον καὶ πλατύτερον νὰ περιεργασθῶσι τὰ μουσικά».²⁸

Ὁ τελευταῖος ὁμολογοῦσε ὅτι δὲν διέθετε μουσικὴ παιδεία τέτοια ὥστε νὰ ἔχει ἀποκτήσει ἐξοικείωση μετὰ τοὺς τεχνικοὺς μουσικοὺς ὁρους τοῦ μεταφραζόμενου κειμένου —κάτι ποὺ τὸν παρώθησε νὰ ζητήσῃ ἐπιείκεια γιὰ τὶς τυχόν ἀκυρολεξίες του— καὶ συνάμα παραδεχόταν ὅτι σπάνιζαν μεταξὺ τῶν ὁμογενῶν ὅσοι μποροῦσαν νὰ κατανοήσουν τὶς θεωρητικὲς ιδέες αὐτῆς τῆς τέχνης.²⁹ Ἦταν ὅμως αἰσιόδοξος ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ δημοσιεύματος γιὰ τὴν ἀλλαγὴ ὀπτικῆς τῶν Ἑλλήνων ἀπέναντι στὴ μουσικὴ, «μία ἀπὸ τὰς ἀξιολογώτατας ἐπιστήμας», ἀφοῦ ἡ Ἑλλάδα ζητοῦσε πιά, ὅπως ἔγραφε, «εἰς τοὺς χρόνους τούτους τῆς ἀναγεννήσεως τῶν φώτων τῆς νὰ ἀποσπασθῇ ἀπὸ τῆς ἀμουσίας τὸ βάραθρον».³⁰ Τὴν ἐπιστροφὴ ἀκριβῶς τοῦ μουσηγέτη Ἀπόλλωνα στὴν ἀρχαία πατρίδα του προοιωνίζε κατ' αὐτὸν ἡ κίνησις γύρω ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ μουσικὴ ποὺ εἶχε ἐκδηλωθεῖ στὴν Κωνσταντινούπολη.

3697 I. γιὰ τὸν δεύτερο ἀντιστοιχοῦσαν ἄραγε σὲ ταξινομικοὺς ἀριθμούς; Πιθανὸν ὅμως νὰ πρόκειται γιὰ τυπογραφικὰ λάθη, ἀντὶ δηλαδὴ γιὰ 363 καὶ 360-71, στοιχεῖα προσδιοριστικὰ κατὰ προσέγγισιν τῆς χρονικῆς περιόδου ποὺ ἔζησαν οἱ δύο συγγραφεῖς, ὅπως συμβαίνει μετὰ τὶς χρονολογικὲς ἐνδείξεις ποὺ συνοδεύουν τὰ ὑπόλοιπα ὀνόματα.

28. «Λόγιος Έρμης» 1816, 30 σημ. (α).

29. «Ο.π.», σ. 11. Παρακάτω σὲ ὑποσημείωση τῆς σ. 31 ὁ μεταφραστὴς θὰ χαρακτηρίσῃ ντροπὴ γιὰ τὸ γένος τὴ στάση μερίδας Ἑλλήνων ἀπέναντι στὴ μουσικὴ, ποὺ τὴ θεωροῦσαν «διαφθορεῦτριαν τῶν ἠθῶν καὶ τέχνην τῶν ὀκνηρῶν» καὶ κακομεταχειρίζονταν τὰ παιδιὰ τοὺς ὅταν μάθαιναν ὅτι σπούδαζαν μουσικὴ. «Ὅμως «ἡ θεία τοῦ μέλους δύναμις» ἡμερώνει τοὺς ἀσχολούμενους μετὰ τὴ μουσικὴ, ἐνῶ οἱ ἀναίσθητοι στὴ γοητεία τῆς ἀποκτοῦν ἄγρια ἦθη. Οἱ τελευταῖες διαπιστώσεις ἀποτελοῦσαν, φαίνεται, κοινὸς τόπος, βλ. π.χ. τὶς ἀντίστοιχες τοῦ Κοραΐ.

30. «Ο.π.», σ. 10.

Δὲν γνωρίζουμε τὸ ὄνομα τοῦ μεταφραστῆ μιὰ καὶ προτίμησε τὴν ἀνωνυμία, ἀλλὰ ὑπάρχουν σοβαροὶ λόγοι νὰ πιστεύουμε ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ τὸν Ζηρόβιο Πῶπ —καὶ ὄχι γιὰ τὸν Ἀνθιμο Γαζή, ὅπως γράφτηκε τελευταῖα,³¹ ὁ ὁποῖος εἶχε διακόψει τὶς σχέσεις του μὲ τὸν «Λόγιο Ἑρμῆ» μετὰ τὸ 1814. Γερὸς ἐλληνιστής, μαθητὴς τοῦ Λάμπρου Φωτιάδη στὸ Βουκουρέστι, φίλος τοῦ Ἀλ. Βασιλείου στὴ Βιέννη³² καὶ μόνιμος συνεργάτης τοῦ περιοδικοῦ,³³ ὁ Πῶπ ὑπῆρξε συγγραφέας μιᾶς *Μετρικῆς* τῆς ἀρχαιοελληνικῆς ποίησης (Βιέννη 1803), ὅπου θίγονταν καὶ θέματα κοινὰ στὴν ποίηση καὶ τὴ μουσικὴ (μέτρα, ρυθμὸς κλπ.) μὲ πληθὺς ἀναφορὲς στοὺς παλαιούς ἀρμονικοὺς συγγραφεῖς, αὐτοὺς ποὺ εἶδαμε νὰ παρατίθενται στὴ βιβλιογραφία τοῦ Κοραῖ καὶ ἐκτενέστερα στὶς δύο συναγωγές τοῦ «Λόγιου Ἑρμῆ», οἱ ὁποῖες φαίνεται νὰ προέκυψαν ἀκριβῶς ἀπὸ τὰ κατάλοιπα τῶν τότε σημειώσεών του (ἔτσι ἐξηγεῖται ἡ ἀποσιώπηση τοῦ τόμου τῆς *Description de l'Égypte* ποὺ ἐκδόθηκε τὸ 1809). Ἀλλωστε ἡ *Μετρικὴ*, κατὰ τὴ διατύπωσή του, «μέρος τῆς Μουσικῆς παρὰ πάντων ὁμολογεῖται εἶναι οὐ τὸ ἐλάχιστον».³⁴ Ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος ὁ ὅρισμὸς τῆς δευτέρας ὡς «ἐπιστήμης μέλους καὶ τῶν περὶ τὸ μέλος συμβαινόντων»³⁵ συνέπιπτε μὲ τὸν χαρακτηρισμὸ τῆς ὡς ἐπιστημονικοῦ ἀντικειμένου στὸ δημοσίευμα τοῦ «Λόγιου Ἑρμῆ». Ὡστόσο τὸ σημαντικότερο ἀποδει-

31. Γιάννης Πλεμμένος, *δ.π.*, σ. 182. Τὸ ὅτι ὁ μεταφραστὴς χρησιμοποιεῖ ἐκκλησιαστικὴ ὀρολογία (Παναγιώτατος Πατριάρχης, Λαμπάδαριος τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας) δὲν σημαίνει ὅτι προερχόταν ἀπαραίτητα ἀπὸ τὶς τάξεις τοῦ κλήρου. Ἀλλωστε ἐδῶ ἀναπαρήγαγε τὴ φρασεολογία τῶν πατριαρχικῶν ἐγκυκλίων γιὰ τὶς ὁποῖες γίνεται λόγος στὴ συνέχεια.

32. Ἑμμ. Ν. Φραγκίσκος, «Ὁ ψευδώνυμος ἐπικριτὴς τῆς “Ποιητικῆς” τοῦ Κων. Οἰκονόμου στὸν “Λόγιο Ἑρμῆ” καὶ τὰ κίνητρά του», *Ὁ Ἑραμιστής* 21 (1997), 285-286.

33. Βλ. τὸ λήμμα «Πῶπ Ζηρόβιος» στὸ εὑρετήριο τοῦ «Λόγιου Ἑρμῆ», *Τὰ ἐλληνικὰ προεπαναστατικὰ περιοδικά. Εὑρετήρια. Β' Ἑρμῆς ὁ Λόγιος 1811-1821*, ἐπιμ. Ἑμμ. Ν. Φραγκίσκος, Ἀθήνα, ΚΝΕ/ΕΙΕ, 1976, σ. 50-51.

34. *Μετρικῆς βιβλία Β'*, σ. V.

35. Ὁ.π., σ. XXX. Πρόκειται γιὰ ὅρισμὸ ἀντλημένο ἀπὸ τὸν Ἀριστείδη Κοϊντιλιανὸ ποὺ τὸν υἱοθέτησε καὶ ὁ Χρύσανθος ὁ ἐκ Μαδύτων, βλ. *Θεωρητικὸν Μέγα τῆς Μουσικῆς*, Τεργέστη 1832, σ. 1 καὶ «Λόγιος Ἑρμῆς» 1817, 431. Γιὰ τὸ ζήτημα πῶς οἱ ἀρχαῖοι ἀρμονικοὶ συγγραφεῖς προσλάμβαναν τὴ μουσικὴ, ὡς τέχνη δηλαδὴ ἢ ὡς ἐπιστήμη, βλ. Γιάννης Πλεμμένος, «Ὀυμανισμὸς καὶ Νεοελληνικὴ Μουσικὴ Θεωρία: ἡ περὶπτωση τοῦ Χρυσάνθου τοῦ ἐκ Μαδύτων (1832)», *Μουσικὸς Λόγος* 4 (2002), 31 κ.ἐ. (στὴ σ. 21 τῆς μελέτης πρέπει νὰ ἀποκατασταθεῖ μιὰ ἀβλεψία: ἡ *Εἰσαγωγὴ Ἀρμονικὴ* τοῦ Εὐκλείδη (ἢ Κλεονείδη, βλ. τὴ βιβλιογραφία τοῦ Ζ. Πῶπ στὸν «Λόγιο Ἑρμῆ») περιλαμβάνεται καὶ αὐτὴ στὴ συλλογὴ τοῦ Meibomius).

κτικό στοιχείο για την ταύτιση του προσώπου του μεταφραστή έντοπίζεται στην επιλογή της ξενόγλωσσας βιβλιογραφίας του έργου: ο Ζ. Πώπ μεταξὺ ἄλλων παρέπεμπε (δύο φορές) στην πραγματεία του Sulzer [*Allgemeine Theorie der schönen Künste*, ἔκδ. Λιψίας 1786,³⁶ ἐκείνη ἀκριβῶς ἀποσπάσματα τῆς ὁποίας δημοσίευσε ὁ μεταφραστὴς στὸ περιοδικὸ τῆς Βιέννης. Νὰ σημειωθεῖ ὅτι στὸ βιβλίο τῆς Μετρικῆς, ὅπως θὰ δοῦμε, θὰ κατέφευγε γιὰ βιβλιογραφικὴ τεκμηρίωση τῶν δικῶν του σχετικῶν μελετῶν ὁ πρωτεργάτης τῆς κίνησης, θεωρητικὸς καὶ ἱστορικὸς τῆς μουσικῆς Χρῦσανθος ὁ ἐκ Μαδύτων.

Τὰ προεισαγωγικὰ σχόλια καὶ χαρακτηρισμοὶ τοῦ μεταφραστῆ γιὰ τὰ συντελούμενα στὴν Κωνσταντινούπολη εἶχαν συγκεκριμένο περιεχόμενο. Ἐστιάζονταν σὲ δύο κείμενα ὑπὸ τύπο ἔντυπων προκηρύξεων ἐκπορευμένα στίς 25 Νοεμβρίου 1815 ἀπὸ τοὺς κόλπους τοῦ Πατριαρχείου, τὰ ὁποῖα εἶχαν γίνεи εὐρύτερα γνωστὰ χάρις στὴν ἀναδημοσίευσή τους στὸ δεύτερο ἑλληνικὸ περιοδικὸ τῆς Βιέννης, τὸν *Ἑλληνικὸ Τηλέγραφο*, στὰ τεύχη 3 καὶ 4 (τῆς 9ης καὶ 11ης ἀντίστοιχα) Ἰανουαρίου 1816. Ἔτσι θεωρήθηκε περιττὴ ἡ ἐκ νέου καταχώρισή τους στὸν «Ἀόγιο Ἑρμῆ» (παρότι τὸ ὑπ' ἀρ. 1 τεῦχος του, ὅπου ἡ παραπομπὴ στὸν *Ἑλληνικὸ Τηλέγραφο*, ἔφερε προγενέστερη ἡμερομηνία ἀλλὰ καθὼς φαίνεται τυπώθηκε καὶ κυκλοφόρησε μετὰ τὶς 11 Ἰανουαρίου), ποὺ ἀρκέστηκε ἀπλῶς σὲ μιὰ συνοπτικὴ καὶ γενικὴ παρουσίασή τους καὶ βέβαια στὸν σχολιασμό τους. Οἱ ἀναγνώστες τοῦ περιοδικοῦ πληροφοροῦνταν ὅτι τὰ δύο ἐγκύκλια γράμματα τοῦ πατριάρχου Κύριλλου ζ' γνωστοποιοῦσαν μιὰ σημαντικὴ πρόοδο στὸ πεδίο τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς: τὴ σύνθεση θεωρητικῆς καὶ πρακτικῆς διδασκαλίας τῆς καὶ τὴν ἐφεύρεση μιᾶς νέας καὶ συστηματικῆς μεθόδου παράδοσής της ἀπὸ τρεῖς μουσικολογιοτάτους διδασκάλους, τὸν ἱεροδιάκονο Χρῦσανθο, τὸν Γρηγόριο Λαμπαδάριο καὶ τὸν Γεώργιο Χουρμούζιο, «ἐξ ὧν ὁ μὲν πρῶτος, ἀνὴρ ἄλλως ἐπιστήμων ἐνησχολήθη διὰ χρόνου μακροῦ καὶ πόνων πολλῶν περὶ τὸ θεωρητικὸν τῆς μουσικῆς μέρος, καὶ ἐβοηθῆθη εἰς τὰς μελέτας του ἀπὸ Εὐρωπαίους μουσικοὺς διδασκάλους, οἱ δὲ ἄλλοι δύο περὶ τὸ πρακτικὸν ἐπέδωκαν μᾶλλον, ἤγουν περὶ τὴν παράδοσιν τῆς καθ' ἡμᾶς ἀσματικῆς τέχνης» (ἐδῶ ὁ μεταφραστὴς παράφραζε τὸ σχετικὸ ἐδάφιο τῆς πρώτης προκήρυξης). Μάθαιναν ἐπίσης ὅτι ὕστερα ἀπὸ τὶς ἔγγραφες διαβεβαιώσεις τῶν τριῶν διδασκάλων γιὰ τὴν ἀποτελεσματικότητά τῆς νέας μεθόδου καὶ τὶς δοκιμὲς

36. *Μετρική*, σ. 219 καθὼς καὶ σ. 43 τῶν μετὰ νέα σελιδαρίθμηση *«Προσθηκῶν»*.

που προηγήθηκαν ενώπιον τῆς Ἱερᾶς Συνόδου καὶ ὅλων τῶν ὁμογενῶν, ὁ Πατριάρχης ἀποφάσισε νὰ συστήσει σχολεῖα μουσικὰ καὶ νὰ τοὺς ἀνακηρύξει δημόσιους διδασκάλους τῆς μουσικῆς τέχνης.

Ἐκτενέστερη ἀνάλυση τοῦ περιεχομένου τῶν δύο πατριαρχικῶν ἐγκυκλίων³⁷ θὰ ἐμφάνιζε πρὶ ὁλοκληρωμένα τὸ σκεπτικὸ καὶ τὶς ἐνέργειες ὅσων εἶχαν τὴν πρωτοβουλία αὐτῆς τῆς κίνησης. Στὸ πρῶτο κείμενο, τὴν κατὰ τὸν Ἑλληνικὸ Τηλέγραφον «Προκήρυξη», ποὺ ἀπευθυνόταν στοὺς ἀπανταχοῦ φιλογενεῖς σὲ ἀρχαῖζον ὕφος καὶ ἦταν μακροσκελὲς καὶ πυκνὰ στοιχειοθετημένο —ὅπως φαίνεται στὸ πρωτότυπο μονόφυλλο— περιγραφόταν ἡ προηγούμενη κατάσταση καὶ προβαλλόταν ἡ νέα αἰσιόδοξη πραγματικότητα γύρω ἀπὸ τὴ μουσικὴ τῆς ἐλληνικῆς Ἐκκλησίας. Ὁ συντάκτης ἐκθέτοντας ἀρχικὰ τὶς ἰδέες του γιὰ τὴν εὐεργετικὴ ἐπίδραση τοῦ μέλους καὶ τοῦ ρυθμοῦ τῶν ψαλμῶν στὴν ψυχὴ περιέγραφε τὶς δυσμενεῖς συνέπειες ποὺ εἶχε μέχρι τότε γιὰ τοὺς ἐνδιαφερόμενους ἡ κοπιώδης μάθηση τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς ἐξαιτίας τῆς ἀπουσίας ἐρμηνευτικῆς μεθόδου καὶ θεωρίας τῶν κανόνων τῆς. Στὴ συνέχεια γινόταν λόγος γιὰ τὴν ἐφεύρεση τῆς νέας μεθόδου ἀπὸ τοὺς τρεῖς διδασκάλους, πιστῆς στὸ ὕφος τῆς Μεγάλης τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησίας, καὶ τὴν ἀποτελεσματικότητά τῆς διδασκαλίας τῆς, μεθόδου ποὺ παρουσιάστηκε ἐνώπιον τῆς Ἱερᾶς Συνόδου καὶ τῶν φιλογενῶν τῆς Κωνσταντινούπολης ὅπου καθορίστηκε ἡ χρονικὴ διάρκειά τῆς παράδοσός τῆς καὶ τῆς μεταγραφῆς στὸ νέο σύστημα τῶν προγενέστερων μουσικῶν βιβλίων. Μετὰ τὴν κατανόηση τῆς σημασίας καὶ τῆς ωφέλειάς τῆς γιὰ τὸ γένος καὶ τὴν

37. Ἀπὸ σωζόμενα στὴν Ἑθνικὴ Βιβλιοθήκη τῆς Ἑλλάδος ἀντίτυπα τῶν δύο μονοφύλλων τῶν προκηρύξεων ὁ Τάσος Ἀθ. Γριτσόπουλος ἐπανεξέδωσε τὰ κείμενά τους (δὲν μπόρεσε νὰ βρεῖ τὸν Ἑλληνικὸ Τηλέγραφον στὶς ἀθηναϊκὲς βιβλιοθήκες) στὴ μελέτη του *Μητροπολίτης Ἀμυκλῶν καὶ Τριπολιτῆος Δανιὴλ Παναγιωτόπουλος*, Ἀθήνα 1960, σ. 53-61. Περιγραφή τῶν μονοφύλλων βλ. στὸ Φίλι. Ἡλίου, «Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία 1800-1863. Προσθῆκες-Συμπληρώσεις», *Τετράδια ἐργασίας* 4, Ἀθήνα, ΚΝΕ/ΕΙΕ, 1983, ἀρ. 119 καὶ 124. Πρόχειρη ἀντιπαράβολή τῆς παλαιότερης καὶ τῆς νεότερης δημοσίευσης μὲ τὰ πρωτότυπα κείμενα ἔδειξε ὅτι ἡ ἔκδοσή τοῦ Ε.Τ. ἀποτελεῖ φωτογραφικὴ ἀπόδοση τοῦ πρωτοτύπου ἐλεγχόμενη μόνο γιὰ παραλείψεις μικροῦ ἀριθμοῦ λέξεων. Ἡ νεότερη ἔκδοσή χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἐκδοτικὸ ἐκσυγχρονισμὸ τῶν κειμένων (στίξη, παραγραφοποίηση, μικρογράμματα ἀρχικὰ λέξεων κλπ.) ἐλεγχόμενη γιὰ ὀρισμένες παραναγνώσεις. Εὐχαριστῶ τὴν κυρία Αἰκατερίνη Κορδούλη, ἀναπληρώτρια Διευθύντρια τῆς Ε.Β.Ε γιὰ τὴν παραχώρηση τῶν δύο μονοφύλλων σὲ ἡλεκτρονικὴ μορφή, ἀπὸ τὴν ὁποία καὶ ἀναδημοσιεύονται ἐδῶ.

Ἐκκλησία σὲ δύο γενικὲς συνελύσεις, κατὰ τὴν ἀφήγηση τοῦ συντάκτη τῆς «Προκήρυξης», συμφωνήθηκαν οἱ ἐτήσιοι μισθοὶ τῶν διδασκάλων καὶ οἱ ἀμοιβὲς τῶν μεταγραφῶν καὶ ἀποφασίστηκε ἡ σύσταση «Σχολείου κοινοῦ Μουσικῆς» γιὰ αὐτόχθονες καὶ ξένους, ποὺ λειτουργοῦσε ἤδη ἀπὸ τετραμήνου περίπου (δηλαδή ἀπὸ τὸν Ἰούλιο ἢ τὸν Αὐγούστο τοῦ 1815), ἐνῶ διορίστηκαν ἔφοροι καὶ ἐπίτροποι τοῦ σχολείου οἱ συνοδικοὶ μητροπολίτες Ἐφέσου Διονύσιος καὶ Ἡρακλείας Μελέτιος, ὁ ἄρχων μπάνος Γ. Μαυροκορδάτος καὶ ὁ Μιχαὴλ Βασιλείου ἀπὸ τὸ ἐμπορικὸ σύστημα Κωνσταντινουπόλεως, ἀδελφὸς τοῦ Ἀλέξανδρου καὶ προφανῶς κύριος πληροφοριοδότης του γύρω ἀπὸ τὰ συμβαίνοντα στὰ πατριαρχεῖα καὶ τὴν κοινωνία τῆς Πόλης.³⁸ Τέλος γινόταν ἐκκλήση πρὸς ὅλους τοὺς ὁμογενεῖς νὰ συνδράμουν οἰκονομικὰ τὴν προσπάθεια καταγράφοντας τὰ ὀνόματά τους καὶ τὸ ποσὸ τῆς χρηματικῆς χορηγίας στὸ τέλος τῆς «Προκήρυξης» καὶ στέλνοντας τὸ ἔντυπο φύλλο στοὺς ἐφόρους μέσω τῶν κατὰ τόπους ἀρχιερέων.

Τὸ δεύτερο κείμενο, ἡ κατὰ τὸν Ἑλληνικὸ Τηλέγραφο «Ἐγκύκλιος Ἐπιστολῇ», ἀπευθυνόταν ἀπὸ τὸν πατριάρχη Κύριλλο στοὺς κατὰ τόπους ἀρχιερεῖς καὶ σ' αὐτὴν εἶχε ἐπισυναφθεῖ ἡ προηγούμενη προκήρυξη. Ἦταν συνταγμένη πάνω στὸν καμβὰ τῶν ἰδεῶν καὶ τὸ περιγραφικὸ πλαίσιο τῆς πρώτης ἀλλὰ σὲ ἓνα σαφῶς εὐληπτότερο ὕφος. Ἐκτὸς τῶν ἄλλων ὑπογραμμίζονταν ἰδιαίτερα ἡ προσκόλληση τῆς νέας μεθόδου στὴν παράδοση καὶ ἡ ἀποφυγὴ νεωτερισμῶν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ οἱ ὑπέρογκες δαπάνες λειτουργίας τοῦ μουσικοῦ σχολείου οἱ ὁποῖες ἐκτὸς ἀπὸ τὴ συνδρομὴ τῶν Κωνσταντινουπολιτῶν ἔπρεπε νὰ καλυφθοῦν μὲ πλου-

38. Βλ. π.χ. τὴν καταχωρισμένη στὸν «Λόγιο Ἑρμῆ» τοῦ 1816, σ. 301-302, ἐπιστολὴ πρὸς τὸν ἀδελφὸ τοῦ Ἀλέξανδρου, μὲ τὴν ὁποία τὸν πληροφοροῦσε γιὰ τὴν ἐτοιμαζόμενη πρὸς ἔκδοση παράφραση τῶν «Παραλλήλων Βίων» τοῦ Πλουτάρχου ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ «Συστήματος τῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐμπόρων Γραικῶν». Ὁ Μιχαὴλ Βασιλείου εἶχε ἐπίσης ἀλληλογραφία μὲ τὸν Κοραῆ καὶ μάλιστα ὡς ἐντολοδόχος τοῦ Πατριαρχείου γιὰ ζητήματα πού, ὅπως θὰ δοῦμε, εἶχαν δημιουργήσει ἔνταση στὶς σχέσεις τοῦ ἑλληνα σοφοῦ μὲ τὸν πατριάρχη Κύριλλο. Μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Ἀλέξανδρου (Ἰανουάριος 1818), ἐξαιτίας τῶν ἐκκρεμοτήτων ποὺ εἶχε ἀφήσει ἡ διαχείριση τῶν ἐκδοτικῶν ὑποθέσεων τοῦ Κοραῆ ὁ Μ. Βασιλείου δὲν θὰ φεισθεῖ μειωτικῶν χαρακτηρισμῶν γιὰ τὸν τελευταῖο καὶ τὰ «διαβολοβιβλία» του κατηγορώντας τὸν ὅτι «εἰς μόνον ἱντερέσον ἀποβλέπει» (γράμμα τοῦ 1822 πρὸς Πασχάλη, τρίτο ἀδελφὸ τῶν Βασιλείου), βλ. Χρῆστος Κ. Ρέππας, «Ἀνέκδοτες ἐπιστολὲς τοῦ ἡπειρώτη λογίου Μιχαὴλ Βασιλείου σὲ προσωπικότητες τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς διασπορᾶς κατὰ τὴν περίοδο 1821-1829», *Ἡπειρωτικὸ Ἡμερολόγιο* 11 (1989), 363. Πβ. σ. 333, 343.

σιοπάροχες χορηγίες τόσο τῶν ἰδίων τῶν ἀρχιερέων ὅσο καὶ τοῦ ποιμνίου τῆς μητρόπολός τους. Ἐπιπλέον καλοῦνταν οἱ τελευταῖοι νὰ φροντίσουν γιὰ τὴ φοίτηση στὸ σχολεῖο καλλιφῶνων μαθητῶν ἀπὸ τὶς περιφέρειές τους προκειμένου νὰ διδασκοῦν ἀνέξοδα τὴ νέα μέθοδο καὶ νὰ τὴ μετadώσουν καὶ σὲ ἄλλους.

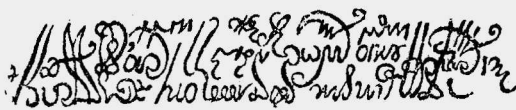
Ὁ Κοραῆς στὸ γράμμα του τῆς 16ης Φεβρουαρίου 1816 πρὸς τὸν Ἀλ. Βασιλείου, μὲ τὸ ὁποῖο τοῦ διαμήνυε τὴν ἀποστολὴ τοῦ τόμου τῆς *Description de l'Égypte*, εἶχε ἤδη στὰ χέρια του τὶς ἐγκυκλίους σταλμένες νωρίτερα ἀπὸ τὸν φίλο του ἀλλὰ, ὅπως τοῦ ἔγραφε τότε, δὲν εἶχε βρεῖ ἀκόμη καιρὸ νὰ τὶς διαβάσει.³⁹ Τὸν Μάιο οἱ προκηρύξεις θὰ ἐξαίρεθοῦν ἀπὸ τὴ δέσμη χαρτιῶν ποὺ ὁ Κοραῆς ἐπέστρεφε στὸν Βασιλείου.⁴⁰ Δύο μῆνες ἀργότερα, στὶς 10 Ἰουλίου, ἀπαντώντας προφανῶς σὲ ἐρώτημα γιὰ τὶς ἐντυπώσεις ποὺ τοῦ εἶχαν προκαλέσει οἱ μεταρρυθμιστικὲς ἐπεμβάσεις τῶν μουσικῶν τοῦ Πατριαρχείου στὴ σημειογραφία τῶν ἐκκλησιαστικῶν μελῶν καὶ τὸ περιεχόμενο τῆς πρώτης προκήρυξης, ἐξέφραξε τὸν βαθὺ προβληματισμὸ του χωρὶς ὅμως νὰ φτάσει ὡς τὴν ἀπαξίωση τοῦ ἐγχειρήματος. «Εἰς τὰς περὶ Μουσικῆς καινοτομίας, ἂν καὶ νὰ τὰς κρίνω δὲν ἦμαι καλός, τοῦτο μόνον κατὰ τὸ παρὸν εὐρίσκω κακόν, ὅτι ἄρχισαν ἐκεῖθεν, ὅπου ἔπρεπε νὰ τελειώσωσι. [...]. Δὲν εἶναι ἀκόμη καιρὸς περὶ τερετισμάτων· ἔπρεπε ν' ἀρχίσωσιν ἀπὸ τὴν μουσικὴν τῆς κεφαλῆς, καὶ αὕτῃ ἤθελ' ἐξανάγκης φέρειν καὶ τὴν μουσικὴν τῆς φωνῆς. Μ' ὅλον τοῦτο καὶ ταῦτα τὰ ἐξανάστροφα δὲν εἶναι ἀνωφελῆ· σημαίνουσι καὶ ὅτι αἱ κεφαλαὶ τοῦ ἔθνους ἐπίασαν νέον δρόμον· ἔχουσιν ἔτι καὶ τοῦτο τὸ καλὸν ὅτι ἔγιναν ἄκοντος τοῦ Μολοχίτου, καὶ ὡς λέγουσιν οὗτοι [= οἱ Γάλλοι], à sa barbe. Βέβαια τοῦτο δὲν ἔπρεπε νὰ γένη, ἂν ἦτο καλὸς νὰ δείξῃ εἰς αὐτοὺς τὴν ἀληθῆ μέθοδον τῆς παιδείας· ἀλλ' ἐπειδὴ εἶναι ἀνάξιος, οὐδὲ κρίνει ἴσως συμφέρον του νὰ τοὺς ὀδηγήσῃ πόθεν ἔχουν ν' ἀρχίσωσι καὶ ποῦ νὰ τελειώσωσιν, ἃς καταργῶνται καὶ ἀπ' ἄλλους τὰ σκωριασμένα καὶ τὰ ἄμουσα καὶ τὰ ἀμέθοδα. Περὶ τῆς κηρύξεως τί νὰ σὲ εἴπω; μίαν φορὰν τότ' εὐθὺς ἐλθοῦσαν τὴν ἀνέγνωσα, καὶ ὅχι μέχρι τέλους· [...] "Ὅσον ἐνθυμοῦμαι ἀπὸ τὴν τότε ἀνάγνωσιν, τὸ ὕφος ἦτο κατὰ τὸ σύνηθες, ἡγουν μακαρόνια πολλὰ χωρὶς ἄλλας καὶ βούτυρον [...]».⁴¹

Στὴν κριτικὴ του ὁ Κοραῆς εἶναι φανερό ὅτι ἀδυνατοῦσε λόγῳ ἑλλει-

39. Ἀλληλογραφία, τ. Γ', σ. 455.

40. Ὁ.π., σ. 468.

41. Ὁ.π., σ. 480.

M13 8

+ ὅσοι καὶ πόσοι δυσκολίαι ἐνέβαινον ἄχρι τοῦ νῦν εἰς τὰς προόδους τῶν Μουσικῶν μαθημάτων, δὲν λανθάνει βέβαια τοῦτο· ὅτι τὴν γνώσιν τῆς Ἀρχιερωσύνης σου· ἡ ἀσάφεια τῶν παραδόσεων, ἡ ἑλλειψίς μᾶλλον καλῆς μεθόδου, διδακτικῆς τοῦ ποσοῦ τῶν διασημάτων τοῦ χρόνου· τὸ ἀκανόνιστον τῶν χαρακτηριστικῶν αὐτῆς σημείων, καὶ τῶν ἄλλων προσόντων, ὅσα ἡ καιρικὴ περιπέτεια συγκάτεχεν εἰς τὸν βυθὸν τῆς φθορᾶς καὶ τῆς λήθης, κατέστησαν ἐξίτηλον οὐχὶ τὴν ἱερὰν ὁματικὴν αὐτὴν τέχνην, καὶ μόλις εἰς δύς ἢ τὸ πολὺ τρία τῶν ἐντοῦβα Μουσικῶν πρὸς ὅσα σφύζοντο ἐπὶ τοσοῦτον ψυχοφελέστατον εἰς ὅλον τὸ Χριστιανισμόν πληρέσσια καὶ εἰς εὐπρέπειαν τῶν ἀπανταχοῦ ἱερῶν Ἐκκλησιῶν ἀνογκαιοτάτων χρημάτων, ὥστε διὰ τὰς μεσολαβούσας, τόσαςταὶς δυσκολίας καὶ ἀκαταληψίας, ἡ διόλου ὑπεροχή· ὡνόντο οἱ φιλομαθεῖς τῶν μουσικῶν ἀκοῦσας, ἡ προσερχόμενοι, πρὸς ἐχθρὸν εἰς τοὺς κόποις, καὶ τὴν ἐπιματιῶν ἀσπίνην τοῦ καιροῦ καὶ τῶν ὑπερμέτρων ἔχουσιν, καὶ ἐπὶ τρεῖς μὲν ταμελοῦμενοι· καὶ τοῦτο εἶναι τὸ αἴτιον, διὰ τὸ ὅποσον αἱ λοιπαὶ τῶν ἱερῶν Ἐκκλησιῶν, ἐκ τῶν μόνων τοῦ καθ' ἡμᾶς Πατριάρχικοῦ Νοσοῦ, τόσον ἐνταῖθα· ἐν Βασιλευσίδι, ὅσον καὶ εἰς τὰ λοιπὰ μέρη ὁμοιοῦσαι Μουσικῶν ἐντέχων διδασκάλων, ταῦτον εἰπεῖν ὑπερόντως τῆς ἀνογκαιοτάτης εὐκοσμίας αὐτῆς· ἀλλ' ὁ χρόνος ὅστις μοῖρᾳ ἔχει νὰ κρύπτῃ τὰ φανέντα, οὕτως ἔχει νὰ ἀνακαλύπτῃ καὶ τὰ ἀφανῆ κατὰ τὸν εἰπόντα σοφόν, ἡ μάλλον εἰπεῖν ἡ θεία πρόνοια· καὶ χάρις, καὶ δύναμις, ἡ τῆς ἀσθενῆς θεραπεύουσα, καὶ τὰ ἐλλειπόντα ἀναπληροῦσα, νυθόκρως τὴν κατόρθωσιν καὶ τελειοποιήσιν καὶ τούτου τοῦ ἱεροῦ χρημῶτος ἐπὶ τῶν ἡμερῶν μας, μετὰ τὸν τρόπον καὶ τὴν διδακτικὴν μέθοδον, τὴν ὁποῖαν βλέπεις, καὶ πληροφορεῖσαι ἐκ τῆς περικλειομένης τετυπωμένης ἀσπύρας διακηρύξεως· ἡ μέθοδος αὕτη, ἡ ὁποῖα ἐφεύρεται, καὶ ἐκτενέσθαι οἱ διαλογοῦνόμενοι τρεῖς ῥητέριον ἀνδρες, ὑπεράβαιναν τὰς τῶν παλαιῶν παραδόσεις, ἡ μάλλον εἰπεῖν εἶναι ἡ μόνη ἀκριβὴς, καὶ φαστικὴ, καὶ ἀρίστη ἐξηγοῦσα Θεωρητικῶς ὅσα καὶ πρακτικῶς τὰ μέλη καὶ σχήματα τῶν φωνῶν, καὶ δεικνύουσα καλῶς τὰ σημεία τῶν χρόνων, καὶ ἐν λόγῳ ὅσα, οἱ μέθοδοι τῶν παλαιῶν παραδόσεων δὲν πῶνάντο νὰ κατορθώσιν εἰς τὸν μαθητὴν ἐπὶ δέκα καὶ εἴκοσι χρόνους, αὐτὴ ὑπόκειται νὰ κατορθώσῃ ἐν διαστήματι χρόνου ἑνὸς, καὶ νὰ ἀναδείξῃ τὸν οἰκεῖον τῆς μαθητῆν ἱκανόν, ὥστε ἕκαστον μαθητὴν, κατ' αὐτὴν γέγραμμένον, νὰ δύναται μὲ μικρὰν τιμὰ καὶ ὀλίγην καθ' ἑαυτὸν μελέτην νὰ τὸ ψάλλῃ ἀπαραλλάκτως μετὰ τὸν ὁμογενοῦσιν καὶ ποιητῆν, χωρὶς νὰ τὸ διδασχῇ ἢ ἐπ' αὐτοῦ πρότερον, καὶ αὐτὰ ὅλα, χωρὶς ὅλας νὰ παρεκτρέπεται ἡ μέθοδος ἀπὸ τὸ σημῆν ἐκείνου καὶ ἐναρμόνιον μέλος, τὸ πρὸς κατὰ νύξιν καὶ συντηρῆν καρδίας ἐντέχως πεπονημένον, καὶ παρὰ τῶν πρώτων ἐκείνων ἱερῶν μελοδῶν καὶ διδασκάλων παραδομένον καὶ χωρὶς νὰ παρεσάγῃ φωνῶν καὶ σχημάτων νεωτερίσματα· ταῦτα τοῖνυν προηγουμένως πληροφοροῦμενος ἐκ τῆς περικλειομένης διακηρύξεως, πληροφορεῖσαι ἐξῆς καὶ ὅσον φιλοτιμίαν καὶ προθυμίαν ἐπεδείξαμεθα, τόσον ἡμεῖς μετὰ τῆς περὶ ἡμῶν ἱερᾶς ἀδελφότητος, καὶ Ἀγίας Συνόδου, ὅσον καὶ οἱ φιλόκαλοι καὶ φιλόμουσοι προύχοντες τοῦ ἡμετέρου Γένους εἰς τὴν συγκρότησιν κοινῶν Σχολείων τῶν Μουσικῶν παραδόσεων, εἰς τὸ ὅποσον οἱ τῆς νέας μεθόδου διδασκαλοὶ εἰσαχθέντες, παραδιδόσιν μετὰ φιλοπονίαν ἄκραν καὶ ἐπιμέλειαν ὑπερβάλλουσαν, καὶ πληθύνεται καθ' ἑκάστην ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀπανταχοῦν προσερχομένων μαθητῶν, κρύνειν ἀληθεστάτη καὶ ἀναμφισβήτητος ἡ ἐκδοσις τῆς ὑποσχέσεως τὸν διδασκάλων· καὶ ἡ πείρα δὲ προσέτι, καὶ ἡ διὰ τῆς πείρας φανεῖσα ἀνωτέρα τῶν κοινῶν ἐλπίδων πρόσδος τῶν μαθητῶν ἐν διαστήματι τετραμηνιαίῳ· βεβαίως τῆς ὑποσχέσεως αὐτῆς τὴν ἀληθειαν· ταῦτα οὕτως ἔχοντάς, περὶ τῶν κρινόμεν νὰ ἀποτείνωμεν λόγους μακροῦς εἰς τὸ νὰ ἀποδείξωμεν τῇ Ἀρχιερωσύνῃ σου, πόσον ἡ ἐκ τούτου πηγνύουσα ἀφέλεια, καὶ πόσον προσεγγίνεται κλῆρος εἰς ὅλον τὸ Γένος ἡμῶν, καὶ πόση ἰδίᾳ ἀφέλεια καὶ εὐπρέπεια εἰς ἕλκας τὰς κατὰ μέρος ἱερὰς Ἐκκλησίας, ἐπιπλεῖ ἐξ αὐτοῦ τοῦ Σχολείου τοῦ Μουσικοῦ, ὥς ἀπόκρίσις πηγῆς πολυκρούου καὶ πολυχυμῶνος· θέλει προσέτι ἀφ' ὧν τὰς τῆς ὁμογενείας ἀγγελομνηστῶν ὁμογενεῖς νάμαται· καὶ θέλει μετοχτεῦνται εἰς ὅλας τὰς κατὰ μέρος Ἐπισκοπίας, καὶ τὰς βίβλια καὶ εἰς τὴν Ἐπαρχίαν τῆς Ἀρχιερωσύνης σου εἰς στολισμὸν καὶ τῶν ἱερῶν αὐτῶν Ἐκκλησιῶν· διὰ τοῦτο καὶ ὅλοι οἱ ἐνταῖθα ὁμογενεῖς· κοινῶς τε καὶ κατὰ μέρος συνδράμον

φιλοτίμος, και ἰδοὺ ἦσαν τῷ Μουσικῷ τούτῳ Σχολείῳ, τοῦ ὁποίου αἱ κατ' ἔτος δαπάναι, τὸν εἰς μισθοὺς τῶν διδασκάλων, ὅσον και εἰς μεταγραφῶν τῶν σοφόμενων παλαιῶν Μουσικῶν βιβλίων, εἶναι ὑπερογκοὶ και κοινῆς χρήσεως τῆς βοηθείας πρὸς οικονομίαν. προσκαλεῖται δὲ και ἡ Ἀρχιερασίη σου, και μετὰ σοῦ πάντες οἱ φιλόμουσοι ἐπαρχίᾳ σου εὐσεβεῖς εἰς τὸν ἐπαφελῆ ἔρανον τούτον. ἐφ' ᾧ και ἐντελλομένη σοι διὰ τῆς δε τῆς ἐν τύποις ἐγκυκλίου Πατριαρχικῆς ἡμῶν και Συνοδικῆς ἐπιστολῆς, ὅπως μετὰ τὴν πληροφορίαν τῶν ἀνωτέρω, ἐνδιξαμένος πραγματικῶς τὸν ὑπὲρ τῶν καλῶν ζῆλόν σου, νὰ καταγραφῆς πρῶτος ἡ Ἀρχιερασίη σου συνδρομητῆς εἰς τὸ τέλος τῆς περικλειομένης διακηρύξεως πλουσιοπάροχος και φιλότιμος, εἴτα δὲ νὰ προσκαλέσῃς και ὅλους ἁπλῶς τοὺς φιλομούσους εὐκαταστάτους ἐπαρχιάς σου, και διὰ τοῦ γενεῖου παραδείγματός σου και τῶν προτρεπτικῶν λόγων σου και πνευματικῶν συμβουλῶν νὰ καταστήσῃς παρομοίως συνδρομητῆς, και νὰ συγκροτήσῃς παρὰ πάντων αὐτῶν, και παρὰ τῶν ἐν τῇ Ἐπαρχίᾳ σου ἐτι σοφόμενων ἱερῶν Ἐκκλησιῶν μίαν ἀδελφὴν και ἀξιολογὸν βοηθείαν, και νὰ καταγράψῃς αὐτὴν ἐν τῷ τέλει τῆς διακηρύξεως, και νὰ βεβαιώσῃς μετὰ τὴν ὑπογραφὴν σου και μετὰ τὰς ὑπογραφὰς τῶν προκριτωτέρων ἐπαρχιωτῶν σου, και διὰ τοῦ ἐν ἔργῳ ἐφόρου σου νὰ προσφύσῃς εἰς χεῖρας τῶν ἐφόρων και ἐπιτρόπων τοῦ Σχολείου τῆς Μουσικῆς, διδοὺς εἰδῆσαι εἰς ὅλους τοὺς ἐπαρχιάς σου, διὰ νὰ ἐλθῃ. ὅς τις ἐξ αὐτῶν διψαλὸς, εἰς τὴν αἰτίαν ταύτην πηγὴν, και νὰ κορεσθῇ τῶν ναμάτων τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς, μάλλον δὲ ἡ Ἀρχιερασίη σου κατὰ χρέος Ἀρχιερατικῆς σου παρουσίας εὐρὼν δύνα ἡ τρεῖς ἐξ αὐτῶν δεξιῶν και καλλιφώνους νὰ ἐξαποστείλῃς εἰς τὴν Σοχολὴν, φροντίζον μόνον περὶ τῶν ἐξόδων τῆς ἐνδυμασίας και ζωοτροφίας τῶν, διὰ νὰ διδασχῶσιν ἀνεξόφως τὴν μέθοδον, και ἐν διαστήματι χρόνου ἐνός ἐπιστρέψοντες, νὰ μεταδώσῃς και ἄλλοις τὴν τέχνην, και νὰ κοσμήσῃς τὰς ἱερὰς Ἐκκλησίας τῆς Ἐπαρχίας σου. ἔσο δὲ πεπληρωμένος, ἀγαπῇς ὅτι ἡ φιλοτιμία αὐτῇ συνδρομῇ σου και ἡ βοήθεια ἔχει σὲ ἀναδείξει και εἰς τὴν Ἐκκλησίαν και εἰς ὅλον τὸ γένος φιλόκαλον, φιλόμουσον, και τῶν κοινῶν τῶν ἐπαγγέλματι σου τελειουργόν πρόθυμον και ἐκκληρωτὴν, ἔχει λογισθῇ μία ἡμίρετος δούλευσις σου, και ἔχει σὲ καταπλουτίσει μετὰ τοὺς κοινούς ἱσπίλους και τὰ ἐγκώμα, καταστέφουσά σε και μετὰ τὰς ἀφρόνους Ἐκκλησιαστικὰς εὐχὰς και εὐλογίας. διὸ και περιμένον μετὰ πύθου τὰς ἀποτελεσματικὰς, ἀποκρίσεις σου, ὁπλοτικῶς ἐμοῦ και τῆς ἡμετέρας ἡμῶν ἀγαθῆς ὑγείας σου, ἣν δῶν σου μετὰ τῶν σωτηριῶδων αἰτημάτων σμετάπτωτον διὰ βίου ὁ Κύριος, οὐ ἡ χάρις εἴη μετὰ τῆς Ἀρχιερασίης σου.

Ο' Κτισσαρείας Φιλόθεος·
Ο' Ἡρακλείας Μελέτιος·
Ο' Νικομηδείας Ἀθανάσιος·
Ο' Χαλκιδέωνος Γεράσιμος·
Ο' Τορνόδου Μακάριος·
Ο' Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανὸς·
Ο' Σοφίας Θεοφάνης·
Ο' Πόσνας Καλλίνικος·

Ο' Ἐφέσου Διονύσιος·
Ο' Κυζίκου Κωνσταντῖος·
Ο' Νικαίας Ἰωαννίκιος·
Ο' Δέρκων Γρηγόριος·
Ο' Νεοκισσαρείας Μελέτιος·
Ο' Παρναξίας Ἱερὸθεος·
Ο' Βάρνης Χρύσανθος·
Ο' Σάμου Κύριλλος·

Και ἐν Χριστῷ Ἀδελφοί.

Μονόφυλλο τῆς Ἐγκυκλίου Ἐπιστολῆς με ἀποδέκτη τὸν ἀρχιεπίσκοπο

Ἀκόβων Δανιήλ, 0,33X0,22. ΕΒΕ τιμ. Χγρ. Μ.13.8

ψης ειδικῶν γνώσεων νὰ ἀπαντήσῃ ἐπὶ τῆς οὐσίας τῶν πραγμάτων, σχεδὸν ἐμφανιζόταν ἀδιάφορος γιὰ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦ πειράματος ποὺ εἶχε ἐπιχειρηθεῖ στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἄν ὅμως αὐτὸ καθαυτὸ τὸ περιεχόμενο τῆς ὑπόθεσης τὸν ἄφηνε ἀσυγκίνητο, διέκρινε καλὰ τὶς συμπαράδηλώσεις τοῦ ἐγχειρήματος. Ἡ κατάργηση τῶν σκουριασμένων, τῶν ἄμουςων καὶ τῶν ἀμέθοδων, ὅπως χαρακτηριστικὰ ἔγραφε, στὴν ψαλτικὴ τέχνη τῆς Ἐκκλησίας, παρόλο ποὺ μιὰ τέτοια τομὴ δὲν ἀνῆκε στὶς ἐθνικὲς προτεραιότητες τῆς παιδείας, συνιστοῦσε δεῖγμα ὅτι ἄρχισε νὰ πνέει νέος ἄνεμος στὸν συντηρητικὸ περίβολο τοῦ θρησκευτικοῦ καὶ πολιτικοῦ κέντρου τοῦ ἑλληνισμοῦ. Ὅστοςο τὴν ἐνόχληση τοῦ Κοραῖ εἶχαν τροφοδοτήσῃ δύο ἀκόμη παράγοντες: πρῶτον ἡ ἔκταση τοῦ περιεχομένου τῆς («Προκήρυξης») καὶ ἰδίως τὸ ἀρχαῖον γλωσσικὸ ἰδίωμα τῆς («μακαρόνια πολλὰ χωρὶς ἄλλας καὶ βούτυρον»), ποὺ καθιστοῦσε προβληματικὴ καὶ ἀπωθητικὴ τὴν ἀνάγνωσή της (ὁ Κοραῖς δὲν ἄντεξε νὰ τὴν διαβάσῃ ὁλόκληρη)⁴² καὶ δεύτερον ἡ παρουσία στὸν πατριαρχικὸ θρόνο τοῦ Κυρίλλου ζ'.⁴³

Ἀποκαλώντας τον μὲ τὸ προσωνύμιο «Μολοχίτης», τὸν χαρακτηρίζει ὅχι μόνον ἀνίκανο νὰ καθοδηγεῖ σωστὰ ὡς ἀνώτατη κεφαλὴ τοῦ ἔθνους στὰ θέματα τῆς παιδείας ἀλλὰ καὶ ἀρνητικὸ ἀπέναντι στὶς μουσικὲς καινοτομίες. Ἡ τελευταία ἀποψη ἀπηχοῦσε πληροφορίες ποὺ τοῦ εἶχε ἐκμυστηρευτεῖ προφανῶς ὁ Βασιλείου καὶ ποὺ φαίνεται νὰ ἐπιβεβαιώνονται ἀπὸ παρεμφερεῖς μαρτυρίες ἄλλων πηγῶν⁴⁴ ἀλλὰ καὶ τῶν ὁποίων ἡ ἀκρίβεια ὑποδηλώνεται, νομίζω, πίσω ἀπὸ τὶς γραμμὲς τῶν ἰδίων τῶν πατριαρχικῶν ἐγκυκλίων. Οἱ ἔμμονες δηλαδὴ ὑπογραμμίσαις ἐκεῖ περὶ μὴ ἐκτροπῆς τῆς νέας μεθόδου ἀπὸ τὰ παραδεδομένα ἄφηναν νὰ διαφανεῖ ἡ

42. Κρίσεις τοῦ Κοραῖ γιὰ τὶς πατριαρχικὲς γενικὰ ἐγκυκλίους βλ. στοὺς «Αὐτοσχέδιους Στοχασμοὺς» τῶν Παραλλήλων Βίων τοῦ Πλουτάρχου, τ. Α', 1809, *Προλεγόμενα* στοὺς *ἀρχαίους*, ὁ.π., σ. 355-356. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ φράση του: «Εἰς τὴν νεαράν μου ἡλικίαν ἡ σύνταξις τῶν ἐγκυκλίων ἦτον ἀλλόκοτον καὶ τερατῶδες πρᾶγμα».

43. Γιὰ τὸν Κύριλλο, θεωρούμενο λόγιο πατριάρχη, καὶ τὴν πατριαρχικὴ του θητεία (1813-1818) βλ. Μανουὴλ Γεδεών, *Πατριαρχικοὶ πίνακες*, ἔκδοσις δευτέρα, φιλολογικὴ ἐπιμέλεια Νικ. Α. Φορόπουλου, Ἀθήνα, Σύλλογος πρὸς Διάδοσιν Ὡφελίμων Βιβλίων, 1996, σ. 596-599.

44. Βλ. τὸν πρόλογο τοῦ Παναγιώτη Πελοπίδη, ἐπιμελητῆ τῆς ἔκδοσης τοῦ «Μεγάλου Θεωρητικοῦ τῆς Μουσικῆς» τοῦ Χρυσάνθου, Τεργέστη 1832, σ. ζ' (φωτομηχανικὴ ἀνατύπωση, Ἀθήνα, Κουλούρα, 2003).

ὑπαρξή ἀρχικῶν τουλάχιστο ἐνστάσεων εἴτε ἐκ μέρους τοῦ ἴδιου τοῦ πατριάρχῃ εἴτε ἄλλων ἐκκλησιαστικῶν καὶ λαϊκῶν, μαζὶ καὶ προσπάθεια καθησυχασμοῦ, στὸ ὄνομα ἀκριβῶς τῶν πατρίων καὶ τῆς παράδοσης. Ὅπως καὶ νᾶναι, ἡ ἐπιθετικότητα τοῦ Κοραΐ κατὰ τοῦ Κυρίλλου δὲν ἐκδηλώθηκε τυχαία οὔτε αἰφνιδιαστικά. Εἶχε δρομολογηθεῖ σὰν συνέπεια τοῦ κλίματος καχυποψίας ποὺ καλλιεργήθηκε στὸ Πατριαρχεῖο ἀπέναντί του καὶ τῶν ἐπακόλουθων ἐχθρικῶν κινήσεων εἰς βάρος του (κλήση σὲ ἀπολογία) ἐξαιτίας κάποιων ἀόριστων αἰχμῶν οἱ ὁποῖες ἐντοπίστηκαν στὴν κατακλείδα τῶν προλεγόμενων τοῦ τρίτου τόμου τοῦ Πλουτάρχου (1811) καὶ κίνησαν ὑποψίες στὴν Κωνσταντινούπολη ὅτι τοὺς ἀφοροῦσαν. Τὰ κοραϊκὰ βέλη εἶχαν στόχο τοὺς μισέλληνες ἐκείνους («Σκύθες») συκοφάντες τῶν φιλοσόφων ποὺ μεταχειρίζονταν ὡς ὅπλο τὴν κατηγορία τῆς ἀθεΐας, ἐνῶ στὴν πραγματικότητα οἱ φιλόσοφοι ἀπλῶς ἀρνοῦνταν νὰ πιστέψουν στὸν θεὸ ποὺ οἱ διώκτες τοὺς εἶχαν πλάσει «κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν ἰδίαν» ἐνθρονίζοντάς τον στὸ τόπο τοῦ ἀληθινοῦ θεοῦ.⁴⁵ Ἡ «ταραχὴ τοῦ κατ' εἰκόνα», ὅπως τὴν ἀποκαλεῖ ὁ Κοραΐς,⁴⁶ καὶ στὴν ὁποία ἀναμίχθηκε ὡς ἐντολοδόχος τοῦ πατριάρχῃ ὁ Μιχαὴλ Βασιλείου, ξέσπασε πολὺ καθυστερημένα, τὸν Ἰούλιο τοῦ 1815, πέντε περίπου μῆνες ἀφ' οὗ εἶχε δεχτεῖ νὰ συνεργαστεῖ στὰ σχέδια γιὰ τὴν ἐπιστημονικὴ ἔρευνα πάνω στὴν ἐκκλησιαστικὴ μουσική, καὶ πέρασε ἀπὸ διάφορες φάσεις στὴ διάρκεια τῶν ὁποίων συνέχιζε νὰ ἐφοδιάζει τοὺς ἐντόπιους ἐρευνητὲς μὲ μουσικὰ βοηθήματα, ὅπως τὸν τόμο τῆς *Description de l'Égypte*, ἀλλὰ καὶ φρόντιζε νὰ ἀκολουθεῖ μιὰ δίγλωσση τακτικὴ ἀπέναντι στὸ πρόσωπο τοῦ πατριάρχῃ ἀνάλογα μὲ τὸ τί εἶδους χαρακτῆρα, ἰδιωτικὸ ἢ δημόσιο, εἶχε ὁ γραπτὸς του λόγος.⁴⁷

45. Ἀδαμαντίου Κοραΐ *Προλεγόμενα*, τ. Α', β.π., σ. 485.

46. Ἐπιστολὴ πρὸς Ἀλ. Βασιλείου 26.12.1815, Ἀλληλογραφία, τ. Γ', σ. 447.

47. Βλ. στὴν Ἀλληλογραφία, β.π., τὴν ἐπιστολὴ τοῦ Μιχαὴλ Βασιλείου στὸν Κοραΐ τῆς 29.7.1815 μὲ τὴν ὁποία τὸν καλοῦσε νὰ ἀπολογηθεῖ εἴτε στὸν ἴδιο εἴτε ἀπευθείας στὸν πατριάρχῃ γιὰ τὸ ζήτημα τοῦ «κατ' εἰκόνα», καὶ τίς ἐπιστολὲς τοῦ Κοραΐ στὸν Ἀλ. Βασιλείου τῆς 12.9., 3.10. καὶ 6.10.1815, ὅπου ἡ ἀπολογία γραμμένη σὲ ἐπιθετικούς τόνους γιὰ τοὺς συκοφάντες του πρὸς γνώση τῶν ἐνδιαφερομένων στὴν Κωνσταντινούπολη (στὴν οὐσία ἐπρόκειτο γιὰ ὁμολογία πίστεως) ἀλλὰ διανοησμένη μὲ ἐπαίνους γιὰ τὴ λογιόσυνῃ, τὴ φιλογένεια καὶ τὸν ὑπὲρ τῆς παιδείας ζῆλο τοῦ Κυρίλλου, πβ. παρόμοια κρίση του νωρίτερα στὸν 6ο τόμο τῶν Παραλλήλων Βίων τοῦ Πλουτάρχου (1814), *Προλεγόμενα* στοὺς ἀρχαίους, β.π., τ. Α', σ. 556. Ὅμως πέντε μῆνες ἀργότερα στὴν ἐπιστολὴ τῆς 16.2.1816 ἀρνιόταν ὅποιαδήποτε οἰκείωση καὶ

Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο συμφραζομένων ιδωμένα δὲν ἐντυπωσιάζουν τὰ ἐπαινετικά σχόλιά του τὸ 1817 μὲ τὸ στόμα τοῦ Παπατρέχα — μιλήσαμε στὴν ἀρχὴ γιὰ τὴ συγκεκριμένη σκηνὴ τοῦ ἀφηγήματος— ἀναφορικά μὲ τὰ μουσικά πεπραγμένα τοῦ 1815. Ἀντιγράφω τὸ ὀλιγόστιχο παράθεμα ἀπὸ τὴν ἐκδοσὴ τῆς Ραψωδίας Β' τῆς Ἰλιάδας:⁴⁸ «Ὅταν ἀνέγνωσε τὸ Πατριαρχικὸν γράμμα περὶ τῆς νέας μεθόδου τῆς μαθήσεως τῆς Μουσικῆς, εὐλόγησε καὶ τὸν Πατριάρχην καὶ τὴν Σύνοδον, ὅτι ἐφρόντισαν μέρος τῆς παιδείας τόσον ἀξιόλογον, ὅσον συμβάλλει πολὺ εἰς τὴν ἡμέρωσιν τῶν ψυχῶν», γιὰ νὰ ἐκμεταλλευτεῖ στὴ συνέχεια τὴν περίστασις ὁ ἐνθουσιώδης ἀπὸ τὴν ἀνακάλυψιν τῆς ἀρχαιότητος ἱερωμένος καὶ νὰ ζητήσῃ νὰ τοῦ μελοποιήσουν τὸν ὕμνον στὴν Ἀρτεμὴ ἀπὸ τὸν Ἰππόλυτον τοῦ Εὐριπίδου στέλνοντάς τὸ μήνυμα ὅτι «ὅσοι ἀποστρέφονται τὴν ἡδονὴν τῆς Μουσικῆς [...] ἔχουσι φυσικὰ ψυχὴν ἀγρίαν», ἐπικαλούμενος τὸ παράδειγμα τῶν ἀρχαίων Κυναίθεων στὴν Ἀρκαδίαν.⁴⁹ Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὰ ἐσωτερικὰ κίνητρα καὶ τίς πραγματικὲς διαθέσεις τοῦ Κοραΐ —ὁ ἴδιος ἔμοιαζε νὰ θέλῃ νὰ ἀποστασιοποιηθεῖ βάζοντας τοὺς ἐπαίνους στὸ στόμα ὅχι τὸ δικό του ἀλλὰ ἐνός, ἔστω καὶ ἐπινοημένου, ἐκπροσώπου τῆς Ἐκκλησίας—, ἐκεῖνο ποὺ ἔμενε ὡς ἐντύπωση στὸν κόσμον τῶν ἀναγνωστῶν ὅσο βέβαια καὶ στὸ περιβάλλον τῆς θρησκευτικῆς καὶ πολιτικῆς ἡγεσίας τοῦ γένους ἦταν τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ ἑλληνας σοφὸς ἐπικροτώντας δημόσια τὴ μουσικὴ μεταρρύθμιση τιμοῦσε τὸ Πατριαρχεῖο ὡς προνοητὴ σημαντικῶν τομέων τῆς παιδείας, ὅπως ἡ μουσικὴ τέχνη.

Ἀπὸ τὴν πλευρὰ του καὶ ὁ «Λόγιος Ἑρμῆς» θὰ συνέχιζε νὰ φιλοξενεῖ εἰδήσεις γιὰ τὴν πρόοδο, διάδοσιν καὶ στερέωσιν τοῦ νέου συστήματος. Ἔτσι τὴν ἴδια αὐτὴ χρονιά, τὸ 1817, θὰ δημοσίευε μιὰ σχετικὴ ἐπιστολὴ τοῦ ἐμπνευστῆ καὶ βασικοῦ δημιουργοῦ τοῦ Χρύσανθου πρὸς τὸν ἀπόφοιτον τοῦ μουσικοῦ σχολείου ἱεροδιάκονο Γρηγόριο (τὸν Χίο), διδάσκαλον ἤδη τῆς νέας μουσικῆς μεθόδου στὸ Ἰάσι,⁵⁰ ἐνῶ στίς σελίδες τοῦ περιοδι-

ὑποταγὴ στὸν πατριάρχη οὔτε καὶ ἀνάμειξιν τοῦ ὀνόματός του στίς συζητήσεις στὸ πατριαρχικὸ περιβάλλον, γιὰ νὰ φτάσῃ στίς 10.7.1816 μὲ ἀφορμὴ τίς προκηρύξεις γιὰ τὴ μουσικὴ μεταρρύθμιση στοὺς ἀπαξιωτικὸς χαρακτηρισμοὺς πρὸς τὸ πρόσωπό του. Γιὰ τὸ ποιά ἐπίδραση εἶχε στὸν ψυχικὸν κόσμον τοῦ Κοραΐ καὶ τὴ συγγραφικὴ παραγωγὴ τοῦ 1815 ἡ περιπέτεια αὐτὴ βλ. *Προλεγόμενα* στοὺς ἀρχαίους, ὅ.π., τ. Β', σ. XXII.

48. Ὁ.π., σ. 464.

49. Βλ. καὶ σημ. 6. Πβ. Χάρης Ξανθοδάκης, «Ὁ Κοραΐς καὶ ἡ βυζαντινὴ μουσικὴ», ὅ.π., σ. 47.

50. «Λόγιος Ἑρμῆς» 1817, σ. 225-226. Νὰ προσεχεῖ ἰδιαιτέρα ἡ παρότρυνση

κοῦ, ἐπίσης τὸ 1817, σ' ἓνα δημοσίευμα μὲ τίτλο «Μουσική» θὰ καταχωριστοῦν διοχετευμένους ἀπὸ τὸν Χρῦσανθο οἱ ἐρωταποκρίσεις ἐπὶ τῶν θεμάτων στὰ ὁποῖα ἐξετάστηκαν οἱ μαθητὲς τοῦ σχολείου τὸ 1816.⁵¹ Δύο χρόνια ἀργότερα, τὸ 1819, δημοσιεύοταν στὸν «Λόγιο Ἑρμῆ» προκήρυξη τοῦ Πέτρου Ἐφέσιου γιὰ τὴν ἐτοιμαζόμενη ἔκδοση τοῦ Ἀναστασιματαρίου του κατὰ τὴ νέα μέθοδο στὸ νεοσύστατο μουσικὸ τυπογραφεῖο τοῦ Βουκουρεστίου, ὅπου ὁ συνθέτης καὶ διδάσκαλος τοῦ ἐκεῖ Ἡγεμονικοῦ μουσικοῦ σχολείου θύμιζε τὸ ἱστορικὸ τῆς μεταρρύθμισης —εἶχε φοιτήσει καὶ αὐτὸς στὴν Κωνσταντινούπολη— καὶ ὑπογράμμιζε τὴν ἀνάγκη πολλαπλασιασμοῦ τῶν ἔντυπων μουσικῶν βιβλίων ὕστερα ἀπὸ τὴ χάραξη καὶ κατασκευὴ τῶν τυπογραφικῶν στοιχείων τῆς νέας σημειογραφίας.⁵²

Ἄν ἡ ἐφεύρεση τῶν τριῶν διδασκάλων ἀναδείχτηκε καὶ στηρίχτηκε μέσα ἀπὸ τὰ κείμενα καὶ τοὺς φορεῖς τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ ὡς πρόδρομὴ ἔκφραση μελλοντικῶν ἐπιτευγμάτων, τὸ ἔργο τὸ ὁποῖο ἀναμενόταν νὰ εἶναι ὁ ἐπόμενος σταθμὸς στὴν πορεία τῶν μουσικῶν πραγμάτων στὴν Ἑλλάδα συνδεόταν μὲ τὴ μουσικολογικὴ ἔρευνα, θεωρητικὴ καὶ ἱστορικὴ, πού, ὅπως εἶδαμε, εἶχε προαναγγελεθεῖ ἀνεπίσημα μέσα ἀπὸ τοὺς διακύλους τῆς ἐπιστολικῆς ἐπικοινωνίας μεταξὺ Κωνσταντινούπολης, Βιέννης καὶ Παρισιοῦ, καὶ στὴν πραγμάτωση τῆς ὁποίας εἶχαν στέριξε νὰ συμβάλουν ἀνυστερόβουλα καὶ χωρὶς ἐπιφυλάξεις τόσο ὁ Κοραῆς μὲ τὴ βιβλιογραφικὴ του συνδρομὴ ὅσο καὶ ὁ Ζηνόβιος Πῶπ μὲ τὶς ἀντίστοιχες δημοσιεύσεις του στὸν «Λόγιο Ἑρμῆ» καὶ τὰ ἐρεθίσματα πρὸ πρόσφερε τοὺς καταγινόμενους σ' αὐτὴν ἐρευνητὲς μεταφράζοντας τὶς μελέτες εὐρωπαίων παιδαγωγῶν καὶ φιλοσόφων τοῦ ἀναστήματος τοῦ J. G. Sulzer πάνω σὲ θεωρητικὰ καὶ ἱστορικὰ ζητήματα τῆς μουσικῆς.⁵³

τοῦ Χρῦσανθου «μηδὺλως προσέχειν μελωδίαις ἄλλοιθιμένοι καὶ ξέναις τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας»).

51. Ὁ.π., σ. 431-433. Πβ. Μανόλης Κ. Χατζηγιακουμῆς, «Αὐτόγραφο (1816) τοῦ «Μεγάλου Θεωρητικοῦ» τοῦ Χρυσάνθου», Ὁ Ἑρμηνιστὴς 11 (1974) —Νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς. Ἀφιέρωμα στὸν Κ. Θ. Δημαρά—, σ. 319.

52. «Λόγιος Ἑρμῆς» 1819, σ. 610-613. Παρόμοια καὶ στὰ προλεγόμενα τοῦ Νέου Ἀναστασιματαρίου (1820), βλ. Γεώργιος Γ. Λαδάς, *Τὰ πρῶτα τυπωμένα βιβλία Βυζαντινῆς Μουσικῆς*, Ἀθήνα 1978, σ. 11-12.

53. Ἐχει εἰκάσει σωστὰ ὁ Γιάννης Πλεμμένος ὅταν ὑποστηρίζει ὅτι ἡ μετάφραση (γρ. καὶ ἡ βιβλιογραφικὴ συναγωγὴ) τοῦ «Λόγιου Ἑρμῆ» ἦταν ἀφιερωμένη στὸν Χρῦσανθο τὸν ἐκ Μαδύτων, *Τὸ μουσικὸ πορτρέτο*, ὅ.π., σ. 169.

Πιὸ πέρα ἀπὸ τὸ ἐπινόημα τῆς τεχνικῆς μεταρρύθμισης, τῆς ἀπλοποίησης δηλαδὴ τῆς γραφῆς τῶν συμβόλων τῆς ἐκκλησιαστικῆς παρασημαντικῆς πρὸς διευκόλυνση τῆς ἐκμάθησής της,⁵⁴ ἀπότοκο μακρᾶς ἀναζήτησης καὶ κόπου, τώρα στὰ διάφορα στάδια τῆς προγραμματισμένης νὰ ἐκπονηθεῖ ἐπιστημονικῆς ἐργασίας θὰ ἔπρεπε νὰ διερευνηθεῖ ἡ ἐσώτερη δομὴ τῆς ἀσματικῆς τέχνης τῆς Ἑκκλησίας, νὰ ἐξεταστοῦν δηλαδὴ καὶ ἀναλυθοῦν μὲ συγκριτολογικὰ ἐργαλεῖα τὰ συστατικὰ της, ἡχοχρώματα καὶ ρυθμοί, ὅπως εἶχαν διαμορφωθεῖ καὶ ἐξελιχθεῖ μέσα ἀπὸ τοὺς αἰῶνες καὶ τὶς ἱστορικὲς περιπέτειες τοῦ ἑλληνισμοῦ, καὶ βέβαια ἡ παρουσία καὶ συμβολὴ τῶν Ἑλλήνων στὴν πρόοδο τῆς μουσικῆς γνώσης, δημιουργίας καὶ παιδείας διαχρονικά.

Ὁ μόχθος τοῦ διαχειριστῆ τῆς ἐπιστημονικῆς αὐτῆς ἔρευνας γνωρίζουμε ὅτι εἶχε αἴσια ἐκβαση ἀλλὰ τὸ τελικὸ προϊόν της ἄργησε νὰ δεῖ τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος· αὐτὸ ἐγινε δυνατὸ μόνις τὸ 1832 στὴν Τεργέστη καὶ ἡ ἐκδοσις πρὸς τὸ διέσωσε ἔφερε τὸν τίτλο *Θεωρητικὸν Μέγα τῆς Μουσικῆς συνταχθὲν μὲν παρὰ Χρυσάνθου Ἀρχιεπισκόπου Διραρχίου τοῦ ἐκ Μαδύτων, ἐκδοθὲν δὲ ὑπὸ Παναγιώτου Γ. Πελοπίδου Πελοποννησίου*. Ὡς τότε ὅμως οὔτε τὸ ὄνομα τοῦ συγγραφέα οὔτε ἡ πορεία τῆς ἔρευνας εἶχαν ἀπασχολήσει τὶς σελίδες τῆς ἀλληλογραφίας τοῦ Κοραῖ — μὲ τὸν πρόωρο θάνατο τοῦ Ἀλέξανδρου Βασιλείου στὴν Τεργέστη τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1818 οἱ εἰδήσεις ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη εἶχαν πλέον ἀραιώσει —, ὁ ὅποιος ἀσφαλῶς ἦταν ἐνήμερος γιὰ τὸ πρόσωπο καὶ τὴν ιδιότητα τοῦ λογίου πρὸς εἶχε ἐπωμιστεῖ τὴ διεξαγωγή της χάρις στὶς μέχρι τὸ 1818 ἐπιστολικές του ἀνταλλαγές μὲ τὸν φίλο καὶ συνεργάτη του τῆς Βιέννης. Ἡ συμπερίληψη ἄλλωστε τοῦ Χρυσάνθου, ἱεροδιάκονου καὶ μετέπειτα ἀρχιμανδρίτη, στὴν τριάδα τῶν μουσικῶν μεταρρυθμιστῶν καὶ τὸ ἐπιστημονικὸ του πορτραῖτο ὅπως διαγραφόταν στὶς πατριαρχικὲς ἐγκυκλίους τοῦ 1815, πρέπει νὰ εἶχαν ἐπιπρόσθετα πείσει τὸν σοφὸ τοῦ Παρισιοῦ γιὰ τὴν καταλληλότητα καὶ ἀξιοσύνη τοῦ μελετητῆ τῆς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς παράδοσης, ἐνὸς μελετητῆ πρὸς διέθετε ἀπολύτως τὰ ἐφόδια ὅσα ὁ ἴδιος εἶχε προσδιορίσει ἀπαραίτητα γιὰ ἓνα παρόμοιο ἐγχείρημα (εὐρύτερη μουσικὴ παιδεία, ἑλληνομάθεια, τουλάχιστο γαλλομάθεια).

Λίγο ἀργότερα ὅμως, τὸ 1821, προφανῶς πρὶν ξεσπάσει ὁ ἐπαναστατικὸς βρασμὸς τῶν Ἑλλήνων, θὰ δοκίμαζε ἀσφαλῶς μεγάλη ἐκπληξή

⁵⁴ Γιὰ τὰ τεχνικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς μεταρρύθμισης βλ. Καίτη Ρωμανοῦ, «Ἡ μεταρρύθμιση τοῦ 1814», *Μουσικολογία* 1 (1985), 14-15.

ἂν μάθαινε —θεωρῶ πολὺ πιθανὸ τὸ νέο νὰ εἶχε φτάσει ὡς τὸ σπουδα-
στήριό του— ὅτι ἀπὸ τυπογραφεῖο τοῦ Παρισιοῦ κυκλοφοροῦσε ἕνα μι-
κρὸ ἐγχειρίδιο 56 σελίδων στὸ ὄνομα τοῦ Χρύσανθου μὲ τίτλο *Εἰσαγωγή*
εἰς τὸ Θεωρητικὸν καὶ Πρακτικὸν τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Μουσικῆς, ποὺ
ἀποτελοῦσε ἐπιτομὴ τοῦ πρώτου μέρους τῆς ἀνέκδοτης τότε ἐρευνητικῆς
ἐργασίας τοῦ λόγιου ἀρχιμανδρίτη καὶ ποὺ ἐπρόκειτο νὰ συμβάλει δρα-
στικὰ στὴν ἐξάπλωση καὶ ἐπιβολὴ τῆς νέας μεθόδου.⁵⁵ Καὶ θὰ ἦταν ἀκό-
μη μεγαλύτερη ἢ ἐκπληξή του ὅταν θὰ διάβαζε στὴν προσφώνηση τοῦ
ἐπιμελητῆ τοῦ βιβλίου Α. Θάμυρη, μαθητῆ τοῦ μουσικοῦ σχολείου, πρὶν
αὐτὴ ἐξοβελιστεῖ ἀπὸ τὸ ἐγχειρίδιο, ἀναφορές, σὲ σχέση μὲ τὴ μουσικὴ
μεταρρύθμιση, γιὰ τὴν «εἴσοδο τῆς φιλοσοφίας εἰς τὴν Ἑλλάδα» καὶ δια-
κηρύξεις παιδαγωγικῶν ἰδεῶν τοῦ Διαφωτισμοῦ ποὺ ὁ ἴδιος εἶχε διατυ-
πώσει στοὺς «Αὐτοσχέδιους στοχασμούς» του γιὰ τὴν παιδεία καὶ τὴ
γλῶσσα, μὲ ὀνομαστικὴ μάλιστα μνημόνευση τοῦ συντάκτη τους.⁵⁶

Ὅπως καὶ νᾶναι, τὸ «Μεγάλον Θεωρητικόν» ὀλοκληρωμένο πλέον
γνωρίζουμε ὅτι παραδόθηκε ἀπὸ τὸν συντάκτη του τὸ 1820, πρὶν ἀναχω-
ρήσει γιὰ τὸ Δυρράχιο ἀρχιεπίσκοπος πλέον τῆς πόλης αὐτῆς, στὸν μα-
θητὴ του στὸ μουσικὸ σχολεῖο Παναγιώτη Πελοπίδην, ποὺ τὸ ἐξέδωσε
στὴν Τεργέστη δώδεκα χρόνια ἀργότερα. Ἡ νεώτερη ἐρευνα ἐντόπισε
καὶ ἕνα χειρόγραφο, τὸ μοναδικὸ μέχρι στιγμῆς, τοῦ ἔργου, αὐτόγραφο

55. Μανόλης Κ. Χατζηγιακουμῆς, *Ἡ ἐκκλησιαστικὴ Μουσικὴ τοῦ Ἑλληνισμοῦ μετὰ τὴν Ἀλωση (1453-1820). Σχεδιάγραμμα ἱστορίας*, Ἀθήνα 1999, σ. 98-99, 166-167. Στὴν ἐκδοση τοῦ βιβλίου βοήθησε ἕνας λόγιος τοῦ Παρισιοῦ μὲ σπουδὲς μουσικῆς, ποὺ ἀνῆκε στὸ ἰδεολογικὸ στρατόπεδο ὅχι ὅμως τότε καὶ στὸν στενὸ κύκλο τοῦ Κο-
ραΐ, ὁ Κωνσταντῖνος Νικολόπουλος καθὼς καὶ ὁ M. Léger, συνεργάτης τῆς τυπογρα-
φίας τῶν Didot, οἰκείων φίλων τοῦ ἑλλήνα σοφοῦ, βλ. Καίτη Ρωμανοῦ, «Ἡ μεταρ-
ρύθμιση», β.π., σ. 16, καὶ Ἡ ἴδια, *Ἑντεχνὴ ἑλληνικὴ μουσικὴ στοὺς νεότερους χρό-
νους*, Ἀθήνα 2006, σ. 36. Ἡ παρουσία αὐτῶν τῶν δύο ἐνισχύει τὴν εἰκασία γιὰ τὴν
κυκλοφορίαν τοῦ ἐκδοτικοῦ νέου στὸ κοραϊκὸ περιβάλλον.

56. Τὸ παράθεμα ποὺ χρησιμοποίησε ὁ Θάμυρης («μήτ' ἐπιστήμη, μήτε τέχνη
οὐδεμία, δύναται ἢ νὰ παραδοθῇ μὲ εὐκολίαν ἢ νὰ ἔλθῃ εἰς τελειότητα χωρὶς τὴν χει-
ραγωγίαν τῆς φιλοσοφίας») προερχόταν ἀπὸ τὰ προλεγόμενα τῆς ἐκδοσης τοῦ *Προ-
δρόμου τῆς Ἑλληνικῆς Βιβλιοθήκης* (1805), βλ. *Προλεγόμενα στοὺς ἀρχαίους*, β.π., τ.
Α', σ. 178. Ὁ Γ. Γ. Λαδὰς, β.π., σ. 19-26, ἀναδημοσίευσε τὴν προσφώνηση τοῦ Θά-
μυρη ἀπὸ σωζόμενον ἀντίτυπο τοῦ πρώτου tirage τῆς ἐκδοσης τοῦ βιβλίου. Ὁ ἐν συνε-
χεῖα ἐξοβελισμὸς τῆς ἀποδίδεται στὴν ὑπερβολικὴ αὐστηρότητα μὲ τὴν ὁποία ὁ συ-
ντάκτης τῆς ἀντιμετώπισε τοὺς διδασκάλους τῆς παλαιᾶς μεθόδου. Μήπως ὅμως συ-
νέβαλε σ' αὐτὸ καὶ ἡ προοδευτικότητά τῶν ἰδεολογικῶν θέσεών του;

του Χρύσανθου, έκπονημένο ύστερα από αίτημα του συνδιδασκάλου του Γρηγόριου Λαμπαδάριου για διδακτική χρήση και χρονολογημένο 2 Σεπτεμβρίου 1816.⁵⁷ Χάρης στην πρόσφατη όλική δημοσίευσή του (και σε ηλεκτρονική μορφή) σε αντιστοιχία με το κείμενο τής έκδοσης του 1832⁵⁸ μπορεί κανείς να διαπιστώσει τις διαφορές του από την τελευταία τόσο ως προς τη διάταξη τής ύλης όσο και τον αριθμό και τη διατύπωση των κεφαλαίων, οι όποτες όφείλονταν άλλοτε σε έκούσιες παραλείψεις του συγγραφέα (στο χειρόγραφο) και άλλοτε σε παρεμβάσεις του εκδότη Π. Πελοπίδη (στο τυπωμένο κείμενο). 'Ανάμεσα λοιπόν στις δύο χρονολογίες, Σεπτέμβριος 1816 και 1820, το σύγγραμμα πήρε την όριστική του μορφή χωρισμένο σε δύο μέρη, στο θεωρητικό και πρακτικό άφενός και στο ιστορικό άφετέρου («'Αφήγησις περι άρχής και προόδου τής μουσικής»).

Είδαμε ότι ή κινητοποίηση του Κοραή και του Πώπ να προσφέρουν τὰ έπιστημονικά φώτα τους για τήν προώθηση τής έρευνας με άποστολές βιβλιογραφικών ύποδείξεων και μουσικών και φιλολογικών βοηθημάτων χρονολογείται από τον 'Απρίλιο του 1815 ως τον Μάρτιο του 1816. Αυτό σημαίνει ότι ο Χρύσανθος τον Σεπτέμβριο του 1816, που έτοιμασε το αντίγραφο του πονήματός του, είχε ήδη στα χέρια του τὰ δείγματα τής γενναιοδωρίας των δύο λογίων. Πραγματικά το αυτόγραφο έρχεται να διαφωτίσει άλλ' ως ένα βαθμό τὰ σχετικά ζητήματα. 'Ο συγγραφέας στο ιστορικό μέρος του «Μεγάλου Θεωρητικού» μνημονεύει δύο φορές τή βιβλιογραφική συναγωγή του «'Αλόγιου 'Ερμῆ» χωρίς όμως παραπεμπτικά στον οίκεϊο τόμο του περιοδικού⁵⁹ —οί άναφορές έχουν αφαιρεθεί από το έντυπο—, ενώ ή περίεργη άπουσία του όνόματος του Sulzer, του συγγραφέα του καταχωρισμένου εκεί μελετήματος, από τούς ευρωπαίους φιλόλογους, φιλοσόφους και μουσικούς, εκδότες συγγραμμάτων μουσικοθεωρητικού ενδιαφέροντος, τούς όποιους άπαριθμεί ο Χρύσανθος στο κείμενό του —άπαρίθμηση κοινή και στις δύο εκδοχές του έργου— τώρα πλέον

57. Μανόλης Κ. Χατζηγιακουμής, «Αυτόγραφο (1816) του "Μεγάλου Θεωρητικού"...», *Ο Έρανιστής* 11 (1974), 315-319. Το χειρόγραφο είχε περιγράψει χωρίς όμως να ταυτίσει τον γραφέα του ο Τάσος 'Αθ. Γριτσόπουλος, «Κατάλογος των χειρογράφων κωδίκων τής Βιβλιοθήκης τής Σχολής Δημητσάνης», *ΕΕΒΣ* 22 (1952), 200-201.

58. Θεωρητικόν Μέγα τής Μουσικής Χρυσάνθου του εκ Μαδύτων. Το άνέκδοτο αυτόγραφο του 1816. Το έντυπο του 1832, Κριτική έκδοση υπό Γεωργίου Ν. Κωνσταντίνου, Ίερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου, 2007.

59. *Ο.π.*, σ. 96, 97.

γνωρίζουμε ότι είχε την εξήγησή της. Ο κατάλογος αυτός δεν καταρτίστηκε από τον ίδιο αλλά αντλήθηκε από το λήμμα «Musique», υπογραμμένο από τον J. J. Rousseau, της γαλλικής *Encyclopédie*, πηγής σε πολλά του «Μεγάλου Θεωρητικού». ⁶⁰ Όπως δέποτε, προκειμένου ο συντάκτης του να ανταποδώσει την υποστήριξη του Έλληνα λογίου της Βιέννης στην έρευνητική προσπάθειά του — ήταν ασφαλώς πληροφορημένος για την ταυτότητα του ανώνυμου συνεργάτη του «Λόγιου Έρμη» — θα αίσθανόταν την ανάγκη ολοκληρώνοντας τη συγγραφή του να πολλαπλασιάσει τις παραπομπές στη Μετρική σε σχέση με εκείνες του αυτογράφου, παραπομπές κάπως ανορθόδοξα διατυπωμένες, αφού σ' αυτές δεν δηλώνεται ο τίτλος παρά μόνο το όνομα του συγγραφέα και οι σχετικές σελίδες του έργου (πρακτική που τηρήθηκε και σε άλλες παρόμοιες περιπτώσεις). ⁶¹

Για τη συμβολή αντίστοιχα του Κοραή υπάρχουν άραγε έστω και έμμεσες νύξεις στο χειρόγραφο ή το έντυπο; Έλαβε ο Χρυσάνθος υπόψη τον βιβλιογραφικό όδηγό του με τις χρήσιμες για την έρευνα μουσικές εκδόσεις αναφορικά με την αρχαιότητα και τη σύγχρονη εποχή; Έφτασαν στα χέρια του οι τρεις τόμοι που στάλθηκαν από το Παρίσι στον Άλ. Βασιλείου και προορίζονταν γι' αυτόν; Η βιβλιογραφία που συνέταξε ο Κοραής στις αρχές Απριλίου του 1815 είχε προηγηθεί κατά εννέα μήνες της αντίστοιχης του Ζ. Πώπ, αλλά φαίνεται άπίθανο πριν από την έλευση της κοραϊκής συνδρομής ο συγγραφέας να αγνοούσε τις πηγές που έπρεπε να συμβουλευτεί ή να ήταν στερημένος από ειδικά βοηθήματα για τη μελέτη του ελληνικού μουσικού φαινομένου. Άλλιώς θα έπρεπε να δεχτούμε ότι έως τα μέσα του 1815 δεν είχε ξεκινήσει ακόμη την έρευνά του, κάτι που με βάση τα υπάρχοντα δεδομένα αποκλείεται να έχει συμβεί. ⁶² Από την ξενόγλωσση πάλι βιβλιογραφία, τα έργα που θα μπορούσε

60. Χάρης Ξανθουδάκης, «Το Μέγα Θεωρητικόν του Χρυσάνθου και οι γαλλικές πηγές του», σὸν παρόντα τόμο τοῦ Ἑρανιστοῦ, σ. 162 ἐπ. Ὅρισμένα ἀπὸ τὰ ὀνόματα τοῦ καταλόγου (Marsenne, Burette, Valgilio, Wallis, Doni) ἀνιχνεύονται καὶ στὴ βιβλιογραφικὴ συναγωγὴ τοῦ «Λόγιου Ἑρμῆ».

61. Ὅπως π.χ. στὶς παραπομπὲς στὰ ἔργα τοῦ Ἀνθιμου Γαζῆ. Ἀλλοτε αὐτὲς ἀφοροῦν τὸ τρίτομο Λεξικὸν Ἑλληνικόν, Βενετία 1809-1816, καὶ ἄλλοτε τὴ δέτομη Βιβλιοθήκη Ἑλληνική, Βενετία 1807. Παρόμοιες καὶ ἄλλες συγγραφικὲς ἀσυνέπειες παρατήρησε ἡδη ἡ Καίτη Ρωμανοῦ, («Ἡ μεταρρύθμιση», ὅ.π., 19.

62. Ὁ Μανόλης Χατζηγιακουμῆς τοποθετεῖ τὴ συγγραφὴ τοῦ ἔργου στὰ χρόνια 1814-1815 ἢ καὶ 1813-1814, «Αὐτόγραφο (1816) τοῦ «Μεγάλου Θεωρητικοῦ»...», Ὁ Ἑρανιστής, ὅ.π., 320.

νὰ χρησιμοποιήσει ἦταν μονάχα αὐτὰ τῶν γάλλων συγγραφέων —δὲν φαίνεται νὰ γνώριζε ἄλλες εὐρωπαϊκὲς γλωσσες. Ἐπομένως μὲ ἱκανοποίηση θὰ εἶχε ὑποδεχτεῖ τὴν ἀποστολὴ τῶν τριῶν τόμων μὲ τὰ κείμενα τοῦ Pierre-Joseph Roussier (Ἑπόμνημα περὶ τῆς μουσικῆς τῶν ἀρχαίων), τοῦ Charles-Henri de Blainville (Γενικὴ ἱστορία τῆς μουσικῆς) καὶ τοῦ Guillaume André Villoteau (Περὶ τῆς νεοελληνικῆς μουσικῆς, στὸν τόμο τῆς *Description de l'Égypte*). Ἀν γιὰ τὰ δύο πρῶτα λείπουν πρὸς τὸ παρὸν οἱ μαρτυρίες ποὺ θὰ μᾶς ἐπειθάν ὅτι χρησιμοποιήθηκαν ἀπὸ τὸν Χρῦσανθο, γιὰ τὸ δημοσίευμα τῆς γαλλικῆς ἐπιστημονικῆς ἀποστολῆς, ποὺ μὲ τόσο κόπο εἶχε ἀναζητήσει καὶ βρεῖ τελικὰ ἀντίτυπό του στὸ Παρίσι ὁ Κοραΐς, διαθέτουμε ξεκάθαρη καὶ ἄμεση ἀπόδειξις ὅτι ἀποτέλεσε ἓνα ἀπὸ τὰ ξενόγλωσσα βοηθήματα τῆς σύνταξης τοῦ «Μεγάλου Θεωρητικοῦ». Σὲ μιὰ ὑποσημείωση, ἐνταγμένη μόνο στὸ ἐντυπο τοῦ 1832, ὅπου τεκμηριώνεται ἡ ἄποψη ὅτι ὁ Ἰωάννης ὁ Δαμασκηνὸς ὑπῆρξε «ὁ ἀρχαιότερος διδάσκαλος καὶ πρωτουργὸς τῆς καθ' ἡμᾶς ἐκκλησιαστικῆς μουσικῆς», ὁ Χρῦσανθος μεταφέρει αὐτούσιο, στὸ γαλλικὸ δηλαδὴ πρωτότυπο, τὸ σχετικὸ ἀπόσπασμα ἀπὸ τὸν τόμο ποὺ τοῦ ἔστειλε ὁ Κοραΐς, αὐτὴ τὴ φορὰ μὲ σχεδὸν πλήρη βιβλιογραφικὴ σαφήνεια: «pag. 786. De l'état actuel de l'art Musical en Egypte par M. Villoteau».⁶³ Πρόκειται γιὰ μία ἀπὸ τίς ἐλάχιστες παραπομπές, τὴ μοναδικὴ πάντως στὸ ἱστορικὸ μέρος τοῦ ἔργου, ποὺ φανερώνει χρῆση ξενόγλωσσης βιβλιογραφίας. Βέβαια κατὰ πόσο καὶ σὲ ποιά ἔκτασις ὁ Χρῦσανθος ἀξιοποίησε καὶ σὲ ἄλλα κεφάλαια τοῦ «Μεγάλου Θεωρητικοῦ» τὸ πλούσιο ὕλικό τοῦ ὑπομνήματος («De la musique grecque moderne» τοῦ Villoteau, δημοσιευμένου στὸν παραπάνω τόμο τῆς *Description de l'Égypte*, μένει νὰ ἀποδειχθεῖ μελλοντικὰ ἀπὸ τὴν ἔρευνα τῶν εἰδικῶν μελετητῶν.

Τὸ 1832, χρονιά ποὺ τυπώθηκε τὸ μουσικὸ ἐγχειρίδιο τοῦ Χρῦσανθου, ὁ γέροντας τοῦ Παρισιοῦ ἦταν ἀκόμη στὴ ζωὴ μὲ ζωνρότητα πνεύματος, ἀδιάκοπη συγγραφικὴ δραστηριότητα καὶ διόλου μειωμένη διάθεση γιὰ ἐπιστολικὴ ἐπικοινωνία, ἀλλὰ καὶ ἐργήγορση γιὰ τὴν πορεία τοῦ ἐλληνισμοῦ ὕστερα μάλιστα ἀπὸ τὴν κατάντησις τῆς ἐλληνικῆς ἀνεξαρτησίας καὶ τὴν ὀδὸς πρὸς τὴ δημιουργία τοῦ ἐθνικοῦ κράτους. Δὲν γνωρίζουμε ἂν ἔλαβε γνώσις τῆς κυκλοφορίας τοῦ βιβλίου, μολονότι θὰ μποροῦσε νὰ τοῦ εἶχε διαβιβάσει τὴν πληροφορίαν ἓνας ἀπὸ τοὺς συνδρομητὲς τοῦ «Μεγάλου Θεωρητικοῦ», ὁ τεργεστίνος ἔμπορος Ἰάκωβος

63. *Θεωρητικὸν Μέγα...*, ὅ.π., σ. XXXIII.

Ρώτας⁶⁴ που είχε αντικαταστήσει τον 'Αλέξανδρο Βασιλείου στη θέση του στενού συνεργάτη και διαχειριστή των έκδοτικών του υποθέσεων. Στα περιεχόμενα πάντως δεν υπήρχε ούτε υπαινιγμός για τη συμπράταση του Κοραή στη συγγραφή του, εκτός και αν η εύφημη μνεία του ονόματος και των παιδαγωγικών ιδεών του στην προσφώνηση της *Εἰσαγωγῆς* το 1821, πριν από την ἀπάλειψή της, υποδήλωνε την ἔκφραση εὐχαριστιῶν ἐκ μέρους του συγγραφέα μέσω του μαθητῆ του Θάμυρη, ἐπιμελητῆ τῆς ἔκδοσης. Τὸ «Μέγα Θεωρητικὸν» ἐκδόθηκε ἐπίσης χωρίς πρόλογο τοῦ Χρύσανθου, ὁ ὁποῖος ἐξακολουθοῦσε νὰ ποιμαίνει τὴν ἐπισκοπὴ Δυρραχίου καὶ θὰ μπορούσε νὰ τοῦ εἶχε ζητηθεῖ νὰ ἀφηγηθεῖ ὁ ἴδιος τὸ ἱστορικὸ τῆς μεταρρύθμισης καὶ τῆς ἱστοριοθεωρητικῆς πλαισίωσής της ἐγκυρότερα ἀπὸ τὸν Π. Πελοπίδη. Ἐξάλλου ἀπὸ τὶς σελίδες τοῦ εἶχε ἀφαιρεθεῖ κάθε νύξη σὲ τίτλους ποὺ θύμιζαν τὸ προεπαναστατικὸ κίνημα τῶν φώτων, ὅπως τὸ περιοδικὸ «Λόγιος Ἑρμῆς», ἄγνωστο ἀν μὲ τὴ θέληση τοῦ ἴδιου τοῦ Χρύσανθου ἢ μὲ πρωτοβουλία τοῦ ἐκδότη του, ἐνῶ δὲν εἶναι βέβαιο ἀν ἡ ἀσάφεια ἢ ἡ συγκαλυμμένη μορφή τῶν περισσώτερων ἀναφορῶν στὴ μουσικὴ βιβλιογραφία τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Διαφωτισμοῦ ὀφειλόταν σὲ πρόθεση τοῦ συγγραφέα ἢ σὲ ἀτελὴ συντακτικὴ διατύπωση, σὰν νὰ μὴν εἶχε δηλωθεῖ καθαρὰ στὴν πατριαρχικὴ προκήρυξη τοῦ 1815 ἡ συνομιλία τοῦ Χρύσανθου μὲ τὰ κείμενα τῶν εὐρωπαϊκῶν θεωρητικῶν τῆς μουσικῆς. Ὅλες αὐτὲς οἱ ἀποκρύψεις μᾶς κάνουν νὰ ἀναρωτιόμαστε μήπως τελικὰ πρέπει νὰ ἀναχθοῦν ὄχι μόνο στὰ συντηρητικὰ ἀντανακλαστικὰ τοῦ χώρου τῆς Ἐκκλησίας ἀλλὰ καὶ στὸ γενικότερο κλίμα ἀνάσχεσης τῶν ιδεῶν τοῦ Διαφωτισμοῦ ποὺ ἔχει διαπιστωθεῖ στὴ μετεπαναστατικὴ περίοδο.⁶⁵

Ὡστόσο στὴν περίπτωσή ποὺ ὁ Κοραῆς εἶχε τὴ δυνατότητα νὰ ἐντυφλήσει στὰ περιεχόμενα τοῦ «Μεγάλου Θεωρητικοῦ», ποιές θὰ ἦταν οἱ ἀντιδράσεις του ἀπέναντι στὸ συνολικὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἔρευνας στὴν ὁποία εἶχε ἀναμιχθεῖ μὲ τὴν ιδιότητα τοῦ ἐθελοντῆ ἐπιστημονικοῦ συμβούλου; Ἀνταποκρινόταν ἄραγε στίς προσδοκίες του καὶ στὰ μέτρα τῶν

64. Ὁ.π., σ. LXII.

65. Βλ. τὶς βασικὲς μελέτες γιὰ τὸν Νεοελληνικὸ Διαφωτισμὸ τῶν Κ. Θ. Δημαρχῶ, Πασχάλη Κιτρομηλίδη κ.ἄ. Οἱ ἀποκρύψεις βέβαια ἀφοροῦσαν καὶ ἄλλες πλευρὲς τῶν περιεχομένων τῆς ἔκδοσης τοῦ 1832. Ἀποσιωπήθηκε π.χ. ἐκεῖ ὅτι συντάκτης τοῦ ἀλφαριθμητικοῦ καταλόγου «τῶν διδασκάλων καὶ μελωδῶν» στὸ ἱστορικὸ μέρος τοῦ ἔργου, σ. XXXIII κ.ἑ., ἦταν ὁ πρῶν Τήνου Κύριλλος Μαρμαρινὸς κατὰ τὴ μαρτυρία τοῦ ἴδιου τοῦ Χρύσανθου στὸ αὐτόγραφο τοῦ 1816, Μανόλης Κ. Χατζηγιαννομής, ὅ.π., σ. 321 καὶ Γεώργιος Ν. Κωνσταντίνου, *Θεωρητικὸν Μέγα*, ὅ.π., σ. 100.

ἐπιστημονικῶν του κριτηρίων; Ξέροντας τὴν αὐστηρότητά του ἀπέναντι στὶς συγγραφικὲς ἐπιδόσεις τῶν ὁμογενῶν του, ἀσφαλῶς θὰ εἶχε νὰ διατυπώσει παρατηρήσεις σὲ ἐπιμέρους πτυχὲς τῆς διαπραγματεύσεως, ὅμως θὰ ἔδειχνε τελικὰ κατανόηση γιὰ τὶς ὅποιες ἀδυναμίες της, μιὰ καὶ ἀφενὸς θὰ βεβαιωνόταν ὅτι εἶχε ἀξιοποιηθεῖ ὡς σδήποτε ἡ προσωπικὴ του συνδρομὴ στὴν ὑποβοήθηση τῆς ἔρευνας καὶ ἀφετέρου τὸ κριτήριο ποὺ θεωροῦσε μεῖζον στὸν χειρισμὸ ἐνὸς τέτοιου θέματος, ἡ μέσω τῆς ἐφαρμογῆς συγκριτικῶν μεθόδων ἀνάδειξη τῶν σχέσεων ἀρχαίας καὶ νεοελληνικῆς μουσικῆς καὶ τῶν διαφορῶν μὲ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς δυτικῆς μουσικῆς ἐκφράσεως, εἶχε οὐσιαστικὰ πραγματωθεῖ κατὰ τὴν ἐπεξεργασία τοῦ μελετώμενου ἀντικειμένου. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι θὰ ἀξιολογοῦσε τὴ συγγραφὴ τοῦ «Μεγάλου Θεωρητικοῦ τῆς Μουσικῆς» ὡς ἀπόρροια καὶ ἐπίτευγμα τοῦ πνευματικοῦ ὅργανοῦ ποὺ εἶχε ἐκδηλωθεῖ πρὶν ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση γιὰ τὴν ἀνάνεωση τοῦ περιεχομένου τῆς παιδείας καὶ τῶν μεθόδων προσέγγισης τῶν ἐπιμέρους ἐκφάνσεών της, ἀναγνωρίζοντας στὸ ἔργο τοῦ Χρύσανθου τὶς ἀρετὲς τὶς ὁποῖες περιέγραψε ἓνας νεώτερος ἔγκυρος μελετητὴς τῆς ἐκκλησιαστικῆς μας μουσικῆς ἀπὸ τὶς σελίδες αὐτοῦ ἐδῶ τοῦ περιοδικοῦ: «Πρόκειται γιὰ βιβλίον μνημειῶδες καὶ κλασικὸ στὸ εἶδος του. Ἡ αὐστηρὴ ἐπιστημονικὴ του συγκρότηση, ἡ ἰσορροπία στὴ δομὴ καὶ τὴ σύνθεση, ἐπίσης ἡ βαθιὰ καὶ εὐμέθοδη γνώση τοῦ θέματος, προπάντων ἡ ὁλοκληρωμένη σύλληψη τοῦ ἐπαναστατικοῦ γιὰ τὴν ἐποχὴ του νέου μουσικοῦ συστήματος, ὅλα αὐτὰ ἐξακολουθοῦν νὰ κάνουν τὸ ἔργο μοναδικὸ καὶ πάντα ἐπίκαιρο».⁶⁶

II

«Εἰς ἀνατροφὴν πτωχῶν παιδίων συμβουλευέω Μουσικὴν» (1821)

Ἡ Ἐπανάσταση, ἡ «ἀπροσδόκητος μεγάλη κίνησις τῶν Ἑλλήνων» γιὰ τὴν ἀπόκτηση τῆς ἐλευθερίας τους, διακύβευε ἤδη τὸ ὄραμά της στὰ πεδία τῶν μαχῶν, καὶ ὁ Κοραῆς σὲ ἡλικία ἐβδομηντατριῶν ἐτῶν, ἀνήμερος νὰ σπεύσει νὰ καταταγεῖ στὶς τάξεις τῶν ἐνόπλων ἀγωνιστῶν («εἴκοσι ἔτη ἡλικίας ὀλιγώτερα ἢν εἶχα, οὔτε θεοὶ οὔτε δαίμονες ἤθελαν μ' ἐμποδίσειν») ἔγραψε τὸν Μάιο τοῦ 1821),⁶⁷ ἄρπαξε τὸ ὄπλο ποὺ ἤξερε νὰ

66. Μανόλης Κ. Χατζηγιακουμῆς, *ὁ.π.*, σ. 322.

67. Ἐπιστολὴ πρὸς Παντολέοντα Βλαστὸ 23.5.1821, *Ἀλληλογραφία*, *ὁ.π.*, τ. Δ', σ. 285.

χρησιμοποιεί καλὰ, τὴ γραφίδα τοῦ κοντυλοφόρου, προκειμένου νὰ συμβάλει στὸν ἀγώνα γιὰ τὴν οἰκοδόμηση καὶ στερέωση τῆς ἐλεύθερης πολιτείας ποὺ ὅλοι ὁραματίζονταν, ἀγώνα κατὰ τὴ γνώμη του δυσκολότερο ἀπὸ τὸν ἀπελευθερωτικό, καὶ στρατεύτηκε σ' αὐτόν, μὲ τὴ γνώση καὶ τὴν ἐγκυρότητα ποὺ τοῦ ἐπέτρεπε ἡ οἰκείωσή του μὲ τὶς πολιτικὲς θεωρίες τῶν ἀρχαίων καὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Διαφωτισμοῦ, ἀλλὰ καὶ μὲ τὸ πάθος τοῦ ἀνθρώπου ποὺ βιαζόταν νὰ φανεῖ χρήσιμος στὴν πατρίδα του πρὶν τὸν προλάβουν οἱ ἐξελίξεις τῶν πραγμάτων». ⁶⁸ Τὰ προλεγόμενα τῆς ἔκδοσης τῶν *Πολιτικῶν* τοῦ Ἀριστοτέλη (1821) ἀποτελέσαν πρόσφορο ἔδαφος ὅχι μόνον γιὰ θεωρητικὲς ἀναλύσεις μὲ ὁδηγὸ τὸν σταγειρίτη φιλόσοφο καὶ τοὺς σύγχρονους εὐρωπαίους στοχαστὲς γύρω ἀπὸ πολιτικοκοινωνικὲς ἔννοιες συνυφασμένες μὲ τὴ μορφὴ μιᾶς εὐνομούμενης πολιτείας (πολιτικὴ ἐπιστήμη, εὐδαιμονία, ἀρετὴ, ἐλευθερία, νόμος, δικαιοσύνη, ἀτομικὸ καὶ κοινὸ συμφέρον κλπ.) ἀλλὰ συνάμα καὶ γιὰ ὑποδείξεις πολιτειακῶν, διοικητικῶν καὶ θεσμικῶν ρυθμίσεων ποὺ ἡ ἐφαρμογὴ τους θὰ διασφάλιζε τὴν ἐπιβίωση καὶ πρόοδο τῆς ἀνεξάρτητης κρατικῆς ὀντότητας ποὺ ἔμελλε νὰ συσταθεῖ. Ἡ σφαίρα τῆς παιδείας δὲν μπορούσε παρὰ νὰ ἔχει εἰδικὴ μετὰχείριση στὴν παρέμβαση τοῦ σοφοῦ συντάκτη τῶν προλεγόμενων, καθὼς στὴν ἐξάπλωση καὶ προαγωγὴ τῆς στὸν ὑπόδουλο ἑλληνισμό εἶχε ἀφιερώσει τὸ μεγαλύτερο μέρος τῆς ζωῆς του καὶ γνώριζε ὅτι ἀπὸ τὴ μόρφωση τῆς νεότητος ἐξαρτιόταν κατὰ μεγάλο μέρος τὸ μέλλον τῆς ὑπὸ σχεδιασμὸ πολιτείας.

Στὴ σειρά τῶν μέτρων ποὺ πρότεινε ἦταν ἡ ὑποχρεωτικὴ ἐκπαίδευση καὶ ἡ εἰσαγωγὴ τῆς ἀλληλοδιδασκικῆς μεθόδου, μόνον ἱκανὰ νὰ συμβάλουν στὴν καταπολέμηση τοῦ ἀναλφαβητισμοῦ, ἡ ἐπαγγελματικὴ καὶ τεχνικὴ μαθητεία καὶ ἀπασχόληση τῶν νέων, ἡ σωματικὴ ἄσκηση καὶ ἡ μουσικὴ ἀγωγή. ⁶⁹ Καὶ ἂν τὰ πρῶτα μέτρα θὰ εἶχαν ἀντίκρισμα στὸν περιορισμὸ τῆς ἀνισότητος στὴν κατανομὴ τοῦ ἀγαθοῦ τῆς γνώσης, στὴν ἐνθάρρυνση τῆς ἐργασίας καθὼς καὶ στὴ διατήρηση τῆς πολεμικῆς ἐτοιμότητος στὶς αὐτοδιοικούμενες περιφέρειες τῆς πολιτείας, ἡ τελευταία πρόταση γιὰ εἰσαγωγὴ τῆς μουσικῆς στὸν κύκλο τῆς παιδικῆς ἀνατροφῆς εἶχε νὰ κάνει ὅχι τόσο μὲ τὴν αἰσθητικὴ ἀποστολὴ τῆς ὅσο μὲ τὶς παρεπόμενες ἐπιπτώσεις στὴ διάπλωση ἄξιων πολιτῶν: ἡ μουσικὴ διαμόρφωση ἡμερους στὰ ἦθη καὶ τὴν ψυχὴ ἀνθρώπους, πολιτισμένους καὶ κοι-

68. *Προλεγόμενα* στοὺς ἀρχαίους, β.π., τ. Β', σ. XXVIII.

69. "Ο.π., σ. 718 κ.έ.

νωνικοποιημένους, με ύψηλὰ ἰδανικὰ καὶ ἁρμονικὲς σχέσεις μεταξύ τους. Τὴν ὑποστήριξε τῆς ἐπιχειρηματολογίας του ὁ Κοραῆς θὰ τὴν ἐδραίωνε καὶ πάλι στὰ κείμενα καὶ τὰ παραδείγματα τῆς ἀρχαιότητος, στοὺς σύγχρονους θεωρητικοὺς τῶν καλῶν τεχνῶν, ὅπως ὁ Charles Batteux, καὶ κυρίως στοὺς σπουδαίους παιδαγωγοὺς, ὅπως ὁ «σωκρατικὸς παιδευτὴς τῶν πτωχῶν παιδίων» Emm. Fellenberg, μαθητῆς τοῦ Pestalozzi.⁷⁰

Ὡστόσο θὰ ἔσπευδε νὰ δώσει κάποιες ἐξηγήσεις γιὰ τὴν πρότασή του, γιὰ νὰ προλάβει ἀπορίες καὶ ἀσφαλῶς γιὰ νὰ μὴ τοῦ καταλογιστεῖ ὅτι βρισκόταν ἐκτὸς πραγματικότητος συμβουλευόντας νὰ εἰσαχθεῖ στὰ σχολεῖα ἡ πολυτέλεια τῆς μουσικῆς ἀγωγῆς κατὰ τὶς δύσκολες ἐκείνες ὥρες τῆς ἀνασυγκρότησης ἀπὸ τὶς κακοπάθειες καὶ τὶς ὑλικὲς καταστροφές τοῦ πολέμου τῆς ἐλευθερίας. Λοιπόν, ἐξηγοῦσε, δὲν πρότεινε «τὴν τελείαν καὶ πολυδάπανον μουσικὴν», ἀλλὰ τὴν ἀξιοποίηση τῆς μουσικῆς γνώσης ποὺ κατεῖχαν τὰ φτωχὰ παιδιὰ κυρίως στὶς ἀγροτικὲς περιοχὲς παίζοντας τὴν παραδοσιακὴ λύρα καὶ τραγουδώντας τὰ τραγούδια τοῦ τόπου τους. Οἱ ἐκπαιδευτές τους μόνο δύο παρεμβατικὲς κινήσεις θὰ ἔπρεπε νὰ κάνουν: νὰ τοὺς διδάξουν «νὰ λυρίζωσιν ὀλίγον ἁρμονικώτερα» καὶ ἀντὶ γιὰ τὰ ἀνόητα καὶ πολλὰς φορὲς ἄσμενα τραγούδια νὰ τοὺς μαθαίνουν ὕμνους στὸν θεὸ καὶ ἄσματα «ὅποια νὰ κρύπτωσιν ὑπὸ τῆς ἡδονῆς τὸ κάλυμμα ἡθικὴν τινὰ παραίνεσιν».⁷¹ Μπορεῖ στὶς προτεινόμενες παρεμβάσεις νὰ διαφαίνεται ἀρνητικὴ ἀντιμετώπιση τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ,⁷² ἀλλὰ νομίζω ὅτι ἐκεῖνο ποὺ ὁ Κοραῆς ἤθελε νὰ δείξει ἐδῶ ἀφοροῦσε πρωτίστως τὸ ἐφαρμόσιμο τῆς πρότασής του, δηλαδὴ ὅτι ἡ πρώτη ὕλη γιὰ τὴν καθιέρωση στὰ σχολικὰ προγράμματα τοῦ μαθήματος τῆς μουσικῆς ἀγωγῆς ὑπῆρχε χάρις στὴ ζωντανὴ ὀργανικὴ καὶ φωνητικὴ κληρονομιά τῶν Ἑλλήνων. Ἀπὸ ἐκεῖ καὶ πέρα οἱ μουσικοδιδασκαλοὶ θὰ μπορούσαν εὐκολότερα νὰ διδάξουν, μὲ τὸν ἴδιο ἐμπειρικὸ τρόπο τῆς ἐκμάθησης τῆς δημοτικῆς μουσικῆς, τοὺς νεαροὺς ὀργανοπαῖκτες, ὅταν παίζουν ὁμαδικά, τὸ παίζιμό τους νὰ ἦχε ἁρμονικότερα, δηλαδὴ

70. Οἱ παραπομπὲς γίνονται στὸ *Περὶ Μουσικῆς* τοῦ Πλουτάρχου, τὰ *Πολιτικά* τοῦ Ἀριστοτέλη καὶ τὸν Πολύβιο (τὸ παράδειγμα ξανά τῶν Κυναιθέων τῆς Ἀρχαίας), στὸ ἔργο τοῦ Batteux, *Les beaux arts réduits à un même principe* (1747) καὶ στὴ *Revue Encyclopédique* ἀπ' ὅπου μεταφράζεται ἓνα ἀπόσπασμα σχετικὸ μὲ τὶς ἀπόψεις τοῦ Fellenberg ἰδρυτῆ τοῦ γεωργικοῦ σχολείου γιὰ φτωχὰ παιδιὰ στὴν Ὀφβύλη τῆς Ἑλβετίας, κοντὰ στὴ Βέρνη, γιὰ τὴν ἐπίδραση τῆς μουσικῆς στὸν χαρακτήρα τῶν νέων.

71. *Προλεγόμενα* στοὺς ἀρχαίους, β.π., σ. 720.

72. Ἀλέξης Πολίτης, «Κοραῆς καὶ Φοριέλ», *Ὁ Ἐρανιστής* 11 (1974), 286.

πολυφωνικότερα, κάνοντας την υποτυπώδη συνήχηση που απέρρεε από την αυτοσχεδιαστική οργανική εκτέλεση των λαϊκών σκοπών πιο αισθητή, όπως άλλωστε συνέβαινε στις περιοχές όπου η εγχώρια μουσική είχε αναμιχθεί με «ιταλικά τονίσματα» κατά τη φράση του το 1815. «Όσο για τα τραγούδια με τα όποια θα συνόδευαν τα οργανικά τους σύνολα, έπρεπε να έχουν περιεχόμενο τέτοιο που να ανταποκρίνεται στο νέο μουσικό ύφος και να είναι κατάλληλο για παιδιά.

Για την αισθητική του δυτικοθρεμμένου Κοραή ή ήδονη της μουσικής πηγάζε από την αρμονία, αυτό το σύστημα ανάπτυξης συμμετρικά συνταιριασμένων ήχων ευφρόσυνων στην ακοή και εντυπούμενων βαθιά στην ψυχή.⁷³ Χάρης στα ευρωπαϊκά μουσικά ακούσματα της πολυπολιτισμικής Σμύρνης, τα μαθήματα κιθάρας, τις ακροάσεις της δυτικής λειτουργίας και τις επισκέψεις στην Όπερα του Άμστερνταμ κατά τη νεότητά του, στην παρακολούθηση αργότερα των μελοδραματικών παραστάσεων της Opéra de Paris («Ω τί ώραϊον πράγμα ή Όπερα! Ένθυμούμαι και ποθώ πολλάκις την Όπεραν των Παρισίων»), θα πεί το 1824 ένας από τους συζητητές του κοραϊκού διαλόγου *Περί των έλληνικών συμφερόντων* που εύχόταν να εισαχθεί το είδος αυτό του θεάματος και στην Ελλάδα),⁷⁴ ο Κοραής είχε οικειωθεί και γοητευτεί από την αίσθηση των έναρμόνιων ήχων. Δεν ήταν λοιπόν παράδοξο που ζητούσε ν' αποκτήσουν οι συμπατριώτες του ανάλογο μουσικό αισθητήριο μούμμενοι και έθιζόμενοι από παιδιά, σέ στοιχειώδες αρχικά επίπεδο, στην εκτέλεση και ακρόαση και μιάς άλλης μουσικής διαφορετικής σέ χρώματα και

73. Αντίθετα με τον Κοραή, αν και γνώστης και ακροατής της δυτικής μουσικής, παρουσιάζοταν απέναντι στην αρμονία έντελως ασυγκίνητος ο μονοφωνιστής της Ανατολής Χρύσανθος, βλ. *Θεωρητικόν Μέγα...*, β.π., σ. 222.

74. Στο σημείο εκείνο του Διαλόγου, δημοσιευμένου στην έκδοση των Πολιτικών του Πλουτάρχου (1824) και ξανατυπωμένου τον επόμενο χρόνο σέ αυτοτελές φυλλάδιο (Ίδρα = Παρίσι 1825), ή συζήτηση αφορούσε στη χρησιμότητα ή μή ίδρυσης θεάτρων στο ελεύθερο κράτος, βλ. *Προλεγόμενα στους αρχαίους*, β.π., τ. Γ', 1990, σ. 218 και Κ. Θ. Δημαράς, *Αδαμαντίου Κοραή Τρεῖς Διάλογοι*, Αθήνα 1960, σ. 134 (στη φωτομηχανική ανατύπωση του φυλλαδίου του 1825 από το KNE/EIE, 1983, σ. 107-108). Τόν σχολιασμό της επιχειρηματολογίας των δύο συζητητών, του Φύλαρχου και Φύλαρχου, βλ. στη μελέτη του Δημήτρη Σπάθη «Η άμφισβήτηση της αναγκαιότητας του θεάτρου στο πλαίσιο του νεοελληνικού διαφωτισμού», *Ζητήματα Ιστορίας των νεοελληνικών Γραμμάτων*. Αφιέρωμα στον Κ. Θ. Δημαρά, Θεσσαλονίκη, Φιλοσοφική Σχολή ΑΠΘ, 1994, σ. 194-199. Πβ. Άννα Ταμπάκη, *Περί νεοελληνικού Διαφωτισμού*, Αθήνα 2004, σ. 208-210.

ρυθμούς από τη δική τους στην πορεία προς μια μετασθωμανική Έλλάδα και την ένταξη στην οικογένεια των ευρωπαϊκών εθνών. "Αλλωστε η ένχρηση της άρμονίας στον έσωτερικό κόσμο ήταν αυτή που μπορούσε περισσότερο από κάθε άλλο μουσικό στοιχείο να προκαλέσει διεργασίες σε νοητικό και συνειδησιακό επίπεδο ώστε να διαπλαστούν πολίτες με αντίληψη των σχέσεων ισορροπίας και εύρυθμίας στην προσωπική και κοινωνική ζωή. "Αραγε η πρόσληψη από τον Κοραή της μουσικής ως αισθητικής απόλαυσης ταυτισμένης με την άρμονία σε ποιο βαθμό είχε επηρεάσει ιδιοσυγκρασιακά και ιδεολογικά την προσωπικότητα του μέτρου και των συγκερασμών που είχε με τον καιρό διαμορφώσει;

"Όταν τὸ 1829 ὁ Γρηγόριος Κωνσταντάς, ἀπὸ τοὺς σημαντικότερους ἐκπροσώπους τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, τότε διορισμένος διευθυντῆς τοῦ Ὁρφανοτροφείου τῆς Αἴγινας ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Καποδίστρια, εἰσηγήθηκε στὸν κυβερνήτη τοῦ ἀνεξάρτητου πλέον κράτους προτάσεις γιὰ τὴν καλύτερη διαπαιδαγώγηση τῆς νεολαίας, στὴν ἀναφορά του δὲν παρέλειπε νὰ τονίσει τὴ σημασία τῆς μουσικῆς στὸ ἔργο τῆς ἀγωγῆς: «εὐρυθμίζει τὴν ψυχὴν, τὴν κάμνει δεκτικωτέραν γενναίων αἰσθημάτων, συντείνει δὲ ὅχι ὀλίγον καὶ εἰς τὴν διατήρησιν τῆς ὑγείας».⁷⁵ Ἀσφαλῶς ὁ Καποδίστριας, πὺ γνώριζε ἀπὸ τὸ 1814 ποιά θέση κατεῖχε ἡ μουσικὴ στὰ προγράμματα τοῦ ἐκπαιδευτικοῦ ἰδρύματος τοῦ Fellenberg γιὰ τὰ φτωχὰ παιδιὰ στὴν Ὁφβύλη τῆς Ἑλβετίας,⁷⁶ θὰ συνάινεσε χωρὶς δισταγμὸ στὴν πρόταση. Τὴν ἴδια χρονιά στὸν πίνακα τῆς διδασκτέας ὕλης τοῦ «Ὁργανισμοῦ τοῦ Ὁρφανοτροφείου» ἐντασσόταν καὶ τὸ μάθημα τῆς μουσικῆς, ἐνῶ ἄρχισε νὰ διδάσκεται μὲ προχωρημένες μάλιστα μεθόδους (χορωδία, ρεπερτόριο ἀπὸ τραγούδια ἱταλῶν συνθετῶν) στὸ Κεντρικὸ Σχολεῖο τῆς Αἴγινας καὶ μὲ τὴν προσωπικὴ παρακολούθηση τῶν προόδων τοῦ ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν φιλόμουσο κυβερνήτη (ἀναφέρεται ὅτι πρό-

75. Ἰω. Δ. Σίμος, *Ἡ μουσικὴ ἐκπαίδευση στὴ νεώτερη καὶ σύγχρονη Ἑλλάδα*, Ἀθήνα 2004, σ. 67.

76. Ὡς πρέσβης τῆς ρωσικῆς Αὐλῆς εἶχε περιέλθει τὴν Ἑλβετία ἐπιθεωρώντας διάφορα φιланθρωπικά ἰδρύματα, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὴς γεωργικῆς ἐγκαταστάσεις τοῦ Fellenberg στὴν Ὁφβύλη, καὶ συνέταξε σχετικὴ ἀναφορά τὴν ὁποία ὑπέβαλε στὸν τσάρο Ἀλέξανδρο. Τὴν εἰδηση φιλοξένησε ὁ «Λόγιος Ἑρμῆς» τοῦ 1817, σ. 67, ἐνταγμένη σὲ ἕνα κείμενο τοῦ Fellenberg ὅπου γίνεται λόγος γιὰ τὴς ἐκπαιδευτικῆς του δραστηριότητες. Πβ. Ἑλένη Κούκου, *Ἰωάννης Καποδίστριας. Ὁ ἄνθρωπος – Ὁ διπλωμάτης 1800-1828*, Ἀθήνα 1978, σ. 47-48.

σφερε δῶρο στοὺς μαθητὲς μιὰ δωδεκάδα βιολιά).⁷⁷ Θὰ ἔλεγε κανεὶς πῶς, ἔστω καὶ σὲ περιορισμένη κλίμακα, ἐφαρμόζονταν γιὰ πρώτη φορὰ ἐδῶ οἱ συμβουλὲς τοῦ Κοραΐ στο πλάισιο μιᾶς ἐκπαιδευτικῆς πολιτικῆς ποὺ εἶχε προωθήσει καὶ ἄλλες ρυθμίσεις (ἀλληλοδιδασκτικὰ σχολεῖα κλπ.) σύμφωνες ἐπίσης μὲ τὶς δικές του ἀντιλήψεις. Μὴ ξεχνᾶμε τὶς κατιδίαν συναντήσεις ποὺ εἶχαν οἱ δύο ἄνδρες στὸ σπίτι τοῦ Κοραΐ στο Παρίσι ὅταν ὁ Καποδίστριας βρισκόταν καθ' ὁδὸν πρὸς τὴν Ἑλλάδα, ὅπου συζητήθηκαν θέματα πολιτικῆς καὶ παιδείας, πολὺ δηλαδὴ πρὶν ξεσπάσει ἡ ὀξεῖα διαμάχη τους μὲ ἀφορμὴ κυρίως τὶς ἀντιδημοκρατικὲς πρακτικὲς διακυβέρνησης τῆς χώρας. Δὲν ξέρουμε πῶς θὰ εἶχαν ἐξελιχθεῖ τὰ πράγματα στὸν μουσικὸ τομέα τῆς σχολικῆς παιδείας ἂν δὲν εἶχε μεσολαβήσει ἡ δολοφονία τοῦ κυβερνήτη ποὺ ἀνέκοψε τὸ ἐκπαιδευτικὸ του ἔργο. Τὸ βέβαιον εἶναι πῶς μετὰ τὴν ἴδρυση τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους οἱ πρῶτες ὀθωνικὲς κυβερνήσεις νομοθέτησαν μὲν τὴν εἰσαγωγὴ τῶν τεχνῶν (μουσική, ζωγραφική) στὰ σχολικὰ προγράμματα ἀλλὰ τουλάχιστο γιὰ τὰ Γυμνάσια (κατὰ τὰ φαινόμενα καὶ γιὰ τὰ Ἑλληνικὰ σχολεῖα) ὄρισαν προαιρετικὴ τὴ διδασκαλία τους καὶ ρητὰ ὅχι εἰς βάρος τῆς ἄλλης ἐκπαιδευτικῆς διαδικασίας.⁷⁸ Ἱεράρχηση τῶν προτεραιοτήτων τοῦ καιροῦ; Ἐπίγνωση τῶν ὑφιστάμενων συνθηκῶν σὲ ὑποδομὲς καὶ διδακτικὸ προσωπικό; (παρὰ ταῦτα γινόταν λόγος γιὰ «ἰδιαιτέρους διδασκάλους» ποὺ ἐπρόκειτο νὰ διδάξουν τὰ μαθήματα). Νὰ ἀναζητήσουμε ἰδεολογικὰ κίνητρα γιὰ τὴν περιθωριοποίηση τῆς μουσικῆς δὲν φαίνεται λογικὸ μιὰ καὶ τὰ ἀναλυτικὰ προγράμματα εἶχαν ἐκπονηθεῖ μὲ τὴν ἔγκριση τῶν βαυαρῶν συμβούλων τῶν κυβερνήσεων αὐτῶν, οἱ ὅποιοι ἔφερναν μαζί τους τὴν κληρονομία τῆς μακρᾶς γερμανικῆς μουσικῆς παράδοσης. Οἱ δάσκαλοι πάντως τῶν πρώτων χρόνων τοῦ νεοελληνικοῦ κράτους, ὅπως ἐκεῖνοι τοῦ Κεντρικοῦ Σχολείου τῆς Αἰγίνας, ποὺ εἶχε ἐπιδείξει στο παρελθὸν ὑψηλοῦ ἐπιπέδου, τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν, ὀργάνωση μουσικῆς ζωῆς στοὺς κόλπους του, θὰ ἦταν τὸ 1834 εὐχαριστημένοι ἂν ἡ κυβέρνηση εὐδοκοῦσε νὰ εἰσαγάγει στὰ σχολεῖα τὸ πιὸ ἀπλό, ἀνέξοδο καὶ διαδεδομένο

77. Ἰω. Δ. Σίμος, *ὁ.π.*, σ. 67-68. Δάσκαλος τῆς μουσικῆς ἦταν ὁ Ἀθανάσιος Ἀβραμιάδης.

78. Βλ. τὸ ἄρθρο 1 τοῦ Β.Δ. τοῦ 1834 γιὰ τὴν ὀργάνωση τῶν Δημοτικῶν Σχολείων, Ἀλέξης Δημαράς, *Ἡ μεταρρύθμιση ποὺ δὲν ἔγινε*, τ. Α', Ἀθήνα 1973, σ. 45. Στὸ Β.Δ. τοῦ 1836/1837 γιὰ τὸν κανονισμὸ τῶν Ἑλληνικῶν σχολείων καὶ Γυμνασίων βλ. τὰ ἄρθρα 7, 34, 83. Στὴ διδαχτέα ὕλη τῶν Ἑλληνικῶν σχολείων περιλαμβάνονταν

εἶδος μουσικῆς, τὴ «φωνικὴ», τὸ τραγούδι. Ἐνα τέτοιο μέτρο, ἔγραφαν στὴ Γραμματεία Ἐκκλησιαστικῶν καὶ Δημοσίου Ἐκπαιδευσεως «μεγάλως θὰ ἐνεργήσῃ καὶ εἰς τὴν βελτίωσιν τῶν ἡθῶν, διότι κατασταίνει τοὺς νέους ἐπιτηδεῖους νὰ μετριάζωσι τὰς λύπας καὶ νὰ ἀυξάνωσι τὴν χαρὰν τῶν μὲ τὴν μελωδικὴν ἔκφρασιν αὐτῶν».⁷⁹ Ἀπέναντι στὴν πολιτισμικὴ, ἡθικοπλαστικὴ, διανοητικὴ, κοινωνικὴ κλπ. διάσπαση τῆς ἐπιρροῆς τῆς μουσικῆς στοὺς νέους ἀνθρώπους, ὅπως τὴν εἶχε περιγράψει ἀπὸ τὴ βιωμένη ἐμπειρία τοῦ ὁ Κοραῆς συμφωνώντας μὲ τοὺς σύγχρονους τοῦ παιδαγωγοὺς καὶ αἰσθητικοὺς τῆς τέχνης, ἡ σκέψη τῶν δασκάλων τῆς Αἰγίνας ὑπογράμμει μὴ περισσότερο χειροπιαστὴ πτυχὴ τῆς, τὴν ψυχοθεραπευτικὴ τῆς λειτουργία. Ἴσως ἐπειδὴ στὴν καθημερινότητά τοῦ μικροῦ ἐλληνικοῦ βασιλείου ἐξαιτίας τῆς ἀδιέξοδης πολιτικῆς τῆς Ἀντιβασιλείας, τῶν κομματικῶν φατριασμῶν καὶ τῶν πολιτικῶν διώξεων, τῆς οἰκονομικῆς δυσπραγίας καὶ ἀβεβαιότητος, μὲ ἄλλα λόγια τῆς διάψευσης τῶν ἐθνικῶν ἐλπίδων, εἶχαν πληθύνει στοὺς ὑπηκόους τοῦ κρατιδίου οἱ ἀπογοητεύσεις καὶ οἱ ἀνατάσεις ἦταν περιορισμένες.

ΕΜΜ. Ν. ΦΡΑΓΚΙΣΚΟΣ

ἡ μουσικὴ καὶ ζωγραφικὴ ἀλλὰ ἀπουσιάζουν ἀπὸ τὰ ἀναλυτικὰ προγράμματα καὶ τῶν τριῶν τάξεων, βλ. Δαυτὶδ Ἀντωνίου, *Τὰ προγράμματα τῆς Μέσης Ἐκπαίδευσης (1833-1929)*, τ. Α', Ἀθήνα, ΙΑΕΝ, 1987, σ. 85 κ.έ., 93, 103.

79. Γιάννης Κόκκωνας, *Οἱ μαθητὲς τοῦ Κεντρικοῦ Σχολείου (1830-1834)*, Ἀθήνα, ΙΑΕΝ – ΚΝΕ/ΕΙΕ, 1997, σ. 725. Τὸ ὑπουργεῖο τελικὰ ἱκανοποίησε τὸ αἶτημά τους, βλ. τὴν προηγούμενη σημείωση.